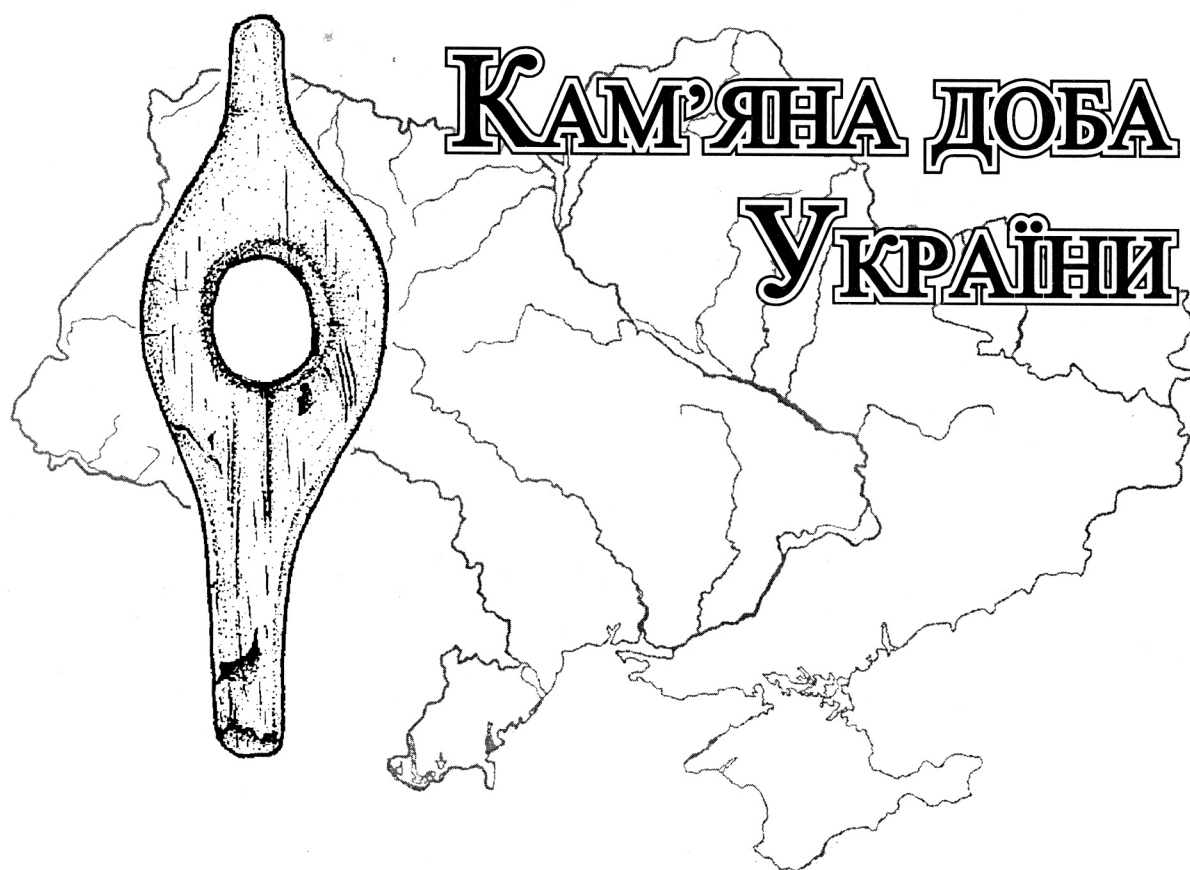

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Випуск 4

До 130-річчя відкриття
Гінцівської стоянки

ШЛЯХ
КИЇВ ПОЛТАВА
2003

ББК 63.4 (Укр)
К18
УДК 902 (477) "631/634

Затверджено до друку Вченою радою Інституту археології НАН України

РЕДАКЦІЙНИЙ КОЛЕКТИВ:

д.і.н., проф.	Залізник Л.Л. (головний редактор видання)
	Манько В.О. (відповідальний редактор)
к.і.н., доцент	Гавриленко І.М. (редактор випуску)
к.і.н., с.н.с.	Кухарчук Ю.В. (відповідальний секретар)
д.і.н., с.н.с.	Отрощенко В.В.
д.і.н., с.н.с.	Зубар В.М.
д.і.н., проф.	Телегін Д.Я.
д.і.н., проф.	Гладких М.І.
д.і.н., проф.	Станко В.Н.
д.і.н., п.н.с.	Мацкевий Л.Г.
д.і.н., с.н.с.	Ситник О.С.
к.і.н., с.н.с.	Степанчук В.М.
к.і.н., с.н.с.	Яковлева Л.А.
к.і.н., с.н.с.	Сапожников І.В.
к.і.н., с.н.с.	Кулаковська Л.В.
к.і.н., с.н.с.	Чабай В.П.
к.і.н., с.н.с.	Колесник О.В.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д.і.н. Гаврилюк Н.О.
д.і.н. Приходнюк О.М.

К 18 **Кам'яна доба України: Збірка наукових статей.** – Вип. 4. – Київ: Шлях,
2003. – 308 с.; іл.

ISBN 966-650-133-3

У 4-му випуску серійного видання "Кам'яна доба України" публікуються статті, прочитані з 27 по 29 травня 2003 р. у формі доповідей на Міжнародній археологічній конференції в м. Лубни Полтавської обл. з нагоди 130-річчя відкриття стоянки Гінці. Саме ця подія започаткувала вивчення палеоліту у Східній Європі. Збірка містить також статті дослідників, які з різних причин не змогли взяти участь у роботі конференції. Розраховано на фахівців із проблем первісної археології.

ББК 63.4 (Укр)
УДК 902 (477) "631/634

ГАВРИЛЕНКО І. М.

ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ГІНЦІВСЬКОЇ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ

У статті аналізується творчий доробок В.М.Щербаківського як дослідника Гінцівської стоянки. На підставі вивчення архівних матеріалів, документації Полтавського краєзнавчого музею, вцілілої частини колекції з розкопок у зіставленні з даними публікацій самого вченого, його епістолярної спадщини робиться спроба на сучасному науковому рівні висвітлити результати польових досліджень Гінців 1914–1916 рр.

В.М.Щербаківський, що його наповнений драматичними подіями, просочений гіркотою довгої еміграції і смерті на чужині, та все ж надзвичайно плідний життєвий шлях тривав з 1876 по 1957 рр., – відомий археолог, мистецтвознавець, етнолог, музейний діяч і колекціонер, пам'яткоохоронець, популяризатор української культури й науки, автор близько ста наукових праць та мистецьких видань, чий творчий доробок був гідно оцінений міжнародним науковим співтовариством. У той час, коли на батьківщині його ім'я замовчувалося, вчений обирався дійсним членом Чеської Академії наук, Міжнародного антропологічного інституту у Франції, Словацького наукового товариства, Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Української вільної Академії наук, був нагороджений сербським орденом Святого Сави. І тільки зі здобуттям Україною незалежності з'явилася низка публікацій, спрямованих на висвітлення біографії дослідника, аналіз його наукових ідей та творчих здобутків [Франко, 1992; Супруненко, 1993; Ульяновський, 1995; Мовша, Шарафутдінова, 1996], зокрема, пам'яті Щербаківського присвячено було спеціальний випуск «Полтавського археологічного збірника» (Полтава, 1995). Історіографи приступили до вивчення епістолярної спадщини вченого [Кононенко, Супруненко, 1994; 1995].

Однією з яскравих сторінок польової археологічної діяльності В.М.Щербаківського стали розкопки знаменитого Гінцівського палеолітичного поселення, в ході яких були виявлені рештки стаціонарного житла з кісток мамута та кількох господарських ям. Велися ці роботи впродовж 1914–1916 рр. і, за оцінкою ряду провідних учених-палеолітознавців, стали першими масштабними й комплексними дослідженнями пам'ятки, здійсненими на належному науковому рівні. Фахівці, чий авторитет у галузі первісної історії є безперечним, характеризували їх як зразкові, досконалі в методичному відношенні, зіставляючи з розкопками Мізинської стоянки, здійсненими Ф.К.Вовком [Борисковський, 1947, с. 91]. П.П.Єфименко поставив розкопки В.М.Щербаківського наступними після досліджень Ф.К.Вовка в переліку робіт, котрі вивели вітчизняну науку про палеоліт із тривалого стану животіння. А про самі ці розкопки писав, що вони,

GAVRYLENKO I. M.

VADIM SHCHERBAKIVSKY AND RESEARCHES OF THE GINTZI UPPER PALEOLITHIC SITE

завдяки ретельності, залученню багатьох видних спеціалістів та ґрунтовності описів, значною мірою прояснили особливості давнього поселення [Єфименко, 1934, с. 345, 440].

Результативність польових досліджень В.М.Щербаківського довгий час залишалася неперевершеною. Так, експедиція Інституту археології АН УРСР та Державного Історичного музею (м. Москва), очолена І.Ф.Левицьким, при діяльній участі О.Я.Брюсова та І.Г.Підоплічки у 1935 р., розкривши 480 м² площі пам'ятки (з частковим, на площі 37 м², перекриттям розкопу 1914–1916 рр. [Левицький, 1947, с. 219]), натрапила на периферійні ділянки основних комплексів. Тому ці роботи більше висвітлили питання стратиграфії та геологічних умов, ніж планування і характеру пам'ятки [Єфименко, 1953, с. 552; Сергін, 1988б, с. 5; 1989, с. 10].

Не втратили своєї вагомості наслідки досліджень В.М.Щербаківським Гінців й на сьогодні. Невипадково В.Я.Сергін, один із провідних сучасних знавців палеоліту Середньодніпровського регіону, підкреслює значущість внеску Щербаківського у вивчення пам'ятки: попри те, що ні він, ні учасник розкопок 1915 р. В.О.Городцов не зрозуміли сутності виявлених об'єктів, їхня документація виявилася настільки якісною, що в подальшому дозволила віднайти ключ до пам'ятки іншим археологам. Фактично цими дослідниками був опублікований перший план «кістяного» житла, що відіграло важливу роль у формуванні уявлень про характер та форми палеолітичного домобудівництва [Сергін, 1981б, с. 43; 1988б, с. 5; 1989, с. 10].

Такі оцінки досягнень ученого набувають ще більшого звучання з огляду на те, що попередні чотири десятиріччя, котрі відділили роботи В.М.Щербаківського від моменту відкриття Гінців Ф.І.Камінським, плідністю не вирізнялися: серйозними дослідниками пам'ятка не розкопувалася, а дилетантські роботи тільки зіпсували значну частину її площі [Єфименко, 1934, с. 440]. Та й загалом 1880–90-ті рр. відзначалися в Російській імперії занепадом уваги до вивчення палеоліту. Навіть ті окремі стоянки, що були виявлені раніше, не піддавалися більш детальним фаховим польовим археологічним

дослідженням, а жодна з колекцій не була вивчена і видана відповідно до вимог, які висувала провідна на той час західноєвропейська наука [Бонч-Осмоловський, 1934, с. 60; Ефименко, 1934, с. 344].

Що ж до попередніх аматорських розкопок Гінців, то нерідко вони набували хижацького спрямування. В.М.Щербаківський [1919б, с. 61] указував: «...це селище розкопувано було усяким, хто тільки хотів», зокрема він повідомляв про якихось студентів, котрі копали по ночах і при цьому «розігрівали себе горілкою». Як непрофесійні, а то й як грабіжницькі, браконьєрські чи варварські, кваліфікуються також роботи приват-доцента медичного факультету університету св. Володимира Р.І.Гельвіга, здійснені протягом 1904–1906 рр. із розкриттям досить великої площі. Останній не залишив ніяких відомостей про наслідки своїх розкопок і навіть не подбав про збереження знахідок [Городцов, 1926, с. 9; Сергин, 1988б, с. 5; 1989, с. 10].

Безсумнівно, інтерес В.М.Щербаківського, тодішнього завідувача Археологічного відділу Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, до Гінцівської стоянки стимулювали саме роботи в Мізині Ф.К.Вовка. Адже на час його (Щербаківського) досліджень палеоліт на Україні фактично був відомий лише за матеріалами кількох виявлених і описаних місцезнаходжень та двох досить повно, як на той час, вивчених пам'яток – Кирилівської і Мізинської стоянок. Першу відкрив у 1883 р. В.В.Хвойка. Розкопки здійснювалися у взаємодії з В.Б.Антоновичем та іншими вченими впродовж 1884–1900 рр. Честь наукового відкриття Мізину належить Ф.К.Вовкові (1908 р.), роботи тут проводилися під його загальним керівництвом та за діяльної участі учнів видатного вченого, зокрема П.П.Єфименка, також у 1909, 1912–1914, 1916 рр. [Бонч-Осмоловський, 1934, с. 60; Борисковський, 1947, с. 85–91; Борисковський, 1953, с. 11–20].

Однак розкопки В.В.Хвойки, хоч і набули широкого, в т. ч. міжнародного розголосу, не змінили суттєво ситуації. Перші зрушення в розумінні пам'яток давньої кам'яної доби й застосуванні до їхнього вивчення методів, накопичених світовою науковою спільнотою, пов'язані саме з роботами Ф.К.Вовка. Блискучі здобутки досліджень Мізинської стоянки поклали початок новим пошукам на ниві палеоліту, невдовзі, на жаль, перерваним першою світовою війною та наступними подіями [Бонч-Осмоловський, 1934, с. 60; Ефименко, 1934, с. 344–345].

Контакти з Ф.К.Вовком, звертаючись до нього, як до шанованого старшого колеги й авторитетного вченого, Щербаківський підтримував ще з 1911 р., спочатку – у формі листування, яке згодом привело до особистого знайомства і приятельного спілкування [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 167, 174–175].

Узагалі В.М.Щербаківський, учень В.В.Хвойки та В.Б.Антоновича, починав свій науковий шлях як історик мистецтва, вивчав народну архітектуру, однак на початок робіт у Гінцях він мав уже величезний

досвід розкопок різноманітних археологічних пам'яток [див.: Бирюков, 1995, с. 18, 20], хоча безпосередньо зі стоянками доби палеоліту не стикався. Про рівень його кваліфікації свідчить хоча б те, що кандидатуру Щербаківського на посаду хранителя (завідувача) археологічного відділу Полтавського музею запропонував управі губернського земства в 1912 р. Д.І.Яворницький [Франко, 1992, с. 55; Невідомий лист., с. 108].

По зайнятті посади досліднику випало остаточно впорядкувати передану до Полтави величезну археологічну колекцію відомої лубенської меценатки К.М.Скаржинської, що містила чимало палеолітичних матеріалів із Гінців, та завершити створення першої археологічної експозиції музею земства [Супруненко, 2000, с. 190; Гавриленко й ін., 2002, с. 51, 54]. Сучасники високо цінували внесок ученого в розбудову археологічного відділу. Розпочавши активні наукові студії, він вивів цей підрозділ з інертного стану, а музейне зібрання збагатив багатьма важливими і цікавими знахідками з ряду пам'яток. Польові роботи В.М.Щербаківського відзначала ретельна підготовка, належна технічна оснащеність, комплексність [Гавриленко, 1993, с. 9–10].

Готуючись до досліджень Гінців, учений планував уточнити датування стоянки, особливості матеріальної культури її мешканців, а також геологічні умови пам'ятки. Спонукало його до здійснення даних робіт і спричинене грабіжницькими розкопками «сумне становище цього дуже цікавого палеолітичного селища». Фахівець-археолог вважав своїм моральним обов'язком «врятувати від можливої руйнації решту того, що ще там залишилося» [Щербаківський, 1919б, с. 62].

Безпосереднім же поштовхом до розгортання розкопок Гінців стала пропозиція власника цих земель Л.П.Климова, члена Полтавської губернської земської управи, продовжити вивчення стоянки для поповнення музейного зібрання. Управа погодилася, результатом чого стали підготовчі розкопки, здійснені впродовж червня й липня 1914 р. В.М.Щербаківським [Щербаківський, 1919б, с. 62; Городцов, 1926, с. 9]. За свідченням В.О.Городцова, «серйозно і правильно поставлені розвідки дали гарні результати: на невеликій розкритій площі були виявлені кістки, які належали щонайменше п'ятьом мамутам та кільком іншим дрібнішим викопним тваринам, а також значна кількість крем'яних знарядь, скалок та кілька кістяних виробів». На ретельність і акуратність цих робіт вказує, зокрема, виявлення кісток досить невеликих тварин [Городцов, 1926, с. 9–10].

Сам Щербаківський повідомляв Ф.К.Вовку, що з розкритої площі 4 м² походило багато подібного мізинському крем'яного «начиння», а також 7 черепів мамута (частини черепних коробок із бивневими трубками) і чимало бивнів, фрагменти рогів і зуби північного оленя, зуби ведмеда, можливо, зуби вовка, дрібні кістки зайця, черепашка *Unio*, уламок дуже дрібної, менше від 1 мм завдовжки, мушлі спіральної-

циліндричної форми. Частина знахідок була забрана до музею. Інші кістки, зокрема бивні мамутів, після розчистки дослідник законсервував, засипавши шаром ґрунту товщиною 1 м, чого виявилось цілком достатнім, щоб вони чудово збереглися до наступного польового сезону [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 171–172]. Отже, твердження, начебто у 1914 р. були вибрані всі знахідки з траншеї [Сергин, 1981б, с. 43, з посиланням на рукописний звіт Щербаківського], розходиться з іншими повідомленнями останнього.

Вирішивши розширити масштаб досліджень, земство в березні 1915 р. спеціально розглянуло на одному із засідань питання їхнього організаційного забезпечення. Як експерти на нього були запрошені директор Київського музею старовини і мистецтва М.Ф.Біляшівський та хранитель доісторичного відділу Російського історичного музею В.О.Городцов. Тоді ж було вирішено запропонувати взяти участь у вивченні пам'ятки академікові В.І.Вернадському, як геологові, та В.О.Городцову, як кваліфікованому археологові-первіснику [Городцов, 1926, с. 9].

Скориставшись нагодою, В.О.Городцов оглянув у музеї земства всі предмети з Гінцівської стоянки, передані К.М.Скаржинською та здобуті у попередньому сезоні. А 5 травня російський учений відвідав розкопки пам'ятки, які до його приїзду вже розпочалися кількома пробними траншеями. Цей візит не був тривалим, із тексту самого Городцова випливає термін близько десяти днів, за повідомленням В.М.Щербаківського – тільки шість [Sierbakiwskyj, 1927, s. 28]. Згодом відомий археолог наголошував, що добре забезпечені матеріально й технічно дані роботи мали надзвичайно плідні наслідки як за загальним обсягом, так і за чисельністю та яскравістю знахідок. А ефективності досліджень величезною мірою сприяло «симпатичне, цілком грамотне ставлення до справи Полтавського губернського земства» [Городцов, 1926, с. 9–11].

Крім В.І.Вернадського й В.О.Городцова, в 1915 р. до вивчення матеріалів у польових умовах Щербаківський залучив й інших авторитетних археологів та представників природничих і гуманітарних наук: археолога й антрополога Л.С.Чикаленка, геологів Г.Ф.Мірчинка, академіка О.П.Павлова, палеонтолога М.В.Павлову. Зі знахідками – крем'яними та кістяними виробами – у Полтавському музеї в 1917 р. ознайомився Ф.К.Вовк [Щербаківський, 1919б, с. 62–63], якого автор розкопок неодноразово запрошував зробити це ще у 1915 р. [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 171, 173, 174]. Проте під час відвідин Ф.К.Вовком Полтавського музею влітку 1916 р. Щербаківський був відсутній, що, як можна судити з їхнього листування, перешкодило тоді ознайомленню знаного вченого зі всіма гінцівськими здобутками свого молодшого колеги [там само, с. 174–175].

Звертаючись по допомогу до фахівців-природознавців, В.М.Щербаківський цілком міг брати за взірць Ф.К.Вовка, який при розкопках Мізинської стоянки вперше застосував комплексне вивчення її археологами, палеонтологами та геологами

[Шовкопляс, 1957, с. 7]. Хоча вже й першовідкривач Гінців Ф.І.Камінський мав кваліфікованого консультанта-геолога в особі професора Київського університету К.М.Феофілактова, котрий ретельно дослідив стратиграфію пам'ятки та геологічну ситуацію в її найближчих околицях [Феофілакт, 1878].

Показово, що до числа землекопів В.М.Щербаківський спеціально запросив трьох кваліфікованих робітників із більш ніж двадцятирічним археологічним досвідом, набутим в експедиціях В.В.Хвойки [Городцов, 1926, с. 11], у тому числі, можливо, й під час розкопок Кирилівської стоянки. Тож, вірогідно, вони були знайомі з особливостями досліджень палеолітичних стоянок.

Усього впродовж 1914–1916 рр. було охоплено 80 м² площі поселення. Крім того, була здійснена інструментальна топографічна зйомка пам'ятки та навколишньої місцевості, суттєво уточнений геологічний розріз, виконаний раніше К.М.Феофілактовим, чому знову ж таки сприяла добра оснащеність технічними засобами та картографічними матеріалами. В розпорядженні експедиції перебували такі дорогі інструменти, як астролябія, нівелір, фотографічний апарат [Городцов, 1926, с. 11]. Останніх В.М.Щербаківський мав кілька, що дозволяло йому виконувати й стереоскопічні знімки [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172].

Вдале розташування розкопу дозволило відразу ж, у 1914 р., виявити, а в наступному році й розкрити кілька палеолітичних об'єктів у вигляді окремих скупчень кісток та інших матеріалів: один житлового призначення (купа І, за позначеннями дослідника) та чотири господарського (купи II–V). Усі вони були ретельно розчищені й зафіксовані на планах, причому значна увага приділялася просторовому розташуванню кісток. З метою подальшого перевезення й експонування скупчень у музеї монолітами найбільші кістки, залишені на своїх місцях, були законсервовані й засипані землею [Щербаківський, 1919б, с. 66–67].

Ще два скупчення кісток, виявлені на краю розкопу 1915 р., В.М.Щербаківський не розбирав, зафіксувавши лише присутність в одному скупченні 5 хребців мамута, оскільки планував остаточно дослідити ці об'єкти в наступному сезоні [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172].

Крім збереження виявлених скупчень у вигляді монолітів (це була пропозиція В.О.Городцова), розглядався й варіант спорудження над ними, безпосередньо на місці, своєрідного павільйону [Городцов, 1926, с. 34; Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172]. А поки відшукувалися необхідні кошти, Щербаківський, добре розуміючи важливість ретельного вивчення скупчень із метою з'ясування їхнього призначення, щоб «по можливості не рушити цієї конфігурації», подбав про їхнє захоронення. При цьому дослідник виходив і з відсутності в музеї належних умов для зберігання остеологічних матеріалів: «вони од суші у нас у музею скоріше

пропадуть, ніж у землі». Консервація розчищених скупчень кісток, досліджених упродовж польового сезону 1915 р., полягала у їхній засипці шаром ґрунту товщиною 0,75 м, перекритті дерев'яним дубовим склепом, поверх якого було насипано ще 1,5 м землі [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172, 173].

Здійснюючи розкопки з урахуванням досвіду своїх попередників, В.М.Щербаківський застосував деякі методичні прийоми, котрі пізніше, з середини 1930-х рр., утворили основу методики дослідження палеолітичних пам'яток школи П.П.Єфименка [Черныш, 1985, с. 55; Борисковский, 1989, с. 256], а саме – одночасне розкриття широкої площі та залишення виявлених предметів на своїх місцях до остаточного розбирання культурного шару [Гавриленко, 2002а, с. 32–33].

В.О.Городцов [1926, с. 10–11] недвозначно вказує: з метою з'ясування планування та відношення один до одного різних предметів, покинутих на місці стоянки, і наочного вирішення, «чому і яким чином відбулося саме це, а не інше групування», культурні нашарування розчищалися одноразово по всій площі розкопу так, щоб, по можливості, до кінця робіт крупні кістки та камені залишалися на своїх місцях, звільнені від ґрунту зверху та з боків.

На момент прибуття Городцова експедиція встигла закласти траншеї А, В, С, D, у його присутності – ще дві (Е, F) [Городцов, 1926, с. 10]. Як з'ясував пізніше І.Ф.Левицький [1947, с. 204], глибина траншей В.М.Щербаківського та його попередників була неоднаковою – від 2,3 до 4 м. Траншеї А, В, С натрапили на давній виярок, що обмежувала площу стоянки із заходу. Траншеї D і F, за висновком обох дослідників, пролягли через периферійні ділянки зайнятого стоянкою підвищення (західну та східну відповідно) і теж культурних решток не дали. Тільки траншея Е виявилася перспективною й була розгорнута у розкоп довжиною 10, шириною 6, глибиною понад 2,8 м [Городцов, 1926, с. 14–15, 17, 20], розбитий на 2-метрові квадрати [Щербаківський, 1919б, с. 65].

В.О.Городцов зосередив свою увагу на з'ясуванні геологічних умов залягання решток давньої стоянки і перевірці спостережень та висновків Ф.І.Камінського й К.М.Феофілактова згідно з останніми досягненнями науки. Для цього були складені плани місця розкопок і найближчих околиць, оглянуті й описані всі найбільш важливі природні розрізи берегових обривів, побудовано геологічний профіль берега р. Удаю через площу розкопок. Здійснені дослідження мали сприяти визначенню місця пам'ятки у хронологічних та культурних класифікаціях. Результати цих спостережень були видані російським археологом [Городцов, 1926, с. 10–19], а їхня ретельність отримала схвальну оцінку фахових геологів-четвертинників [Громов, 1948, с. 90].

Варто мати на увазі, що плани розкопок, як власних, так і попередніх дослідників, укладені В.М.Щербаківським [1919б, рис. 3] та В.О.Городцовим [1926, табл. I, рис. 2], відрізняються в багатьох деталях. На

цій обставині наголошували І.Ф.Левицький [1947, с. 197] і В.Я.Сергін [1981б, с. 43].

Охоплена розкопом В.М.Щербаківського площа з півночі примкнула до розкопу Гельвіга, який, у свою чергу, межував із ямами, розкритими перед тим Ф.І.Камінським і К.М.Скаржинською, та господарськими ямами поміщиків Кир'якових [Щербаківський, 1919б, с. 65; Городцов, 1926, с. 20].

Намагаючись отримати інформацію про результати робіт Р.І.Гельвіга, Щербаківський у приватній розмові дізнався, що тим були викопані до 40 черепів мамутів та багато інших кісток (при відсутності хребців та ребер), знайдене кістяне шило, передане ним геологу М.І.Криштафовичу [Щербаківський, 1919б, с. 62; Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172], котрий ще раніше, у 1902 р., відвідував пам'ятку з геологічною дослідницькою метою [Криштафович, 1902]. За свідченнями місцевих селян, при розкритті Гельвігом решток великого вогнища траплялися й вироби з кременю. Однак палеонтологічні матеріали не були передані на зберігання до музеїв, крім хіба що кількох бивнів мамута. Фауністичні рештки виявилися зваленими на горіщі покинутого санаторію, що його починав облаштовувати Гельвіг. В.О.Городцов нарахував там 6 так чи інакше ушкоджених черепів молодих мамутів та кілька рогів північного оленя. Долю знахідок крем'яних виробів простежити не вдалося [Щербаківський, 1919б, с. 62; Городцов, 1923, с. 286; 1926, с. 9], існує думка, що київський археолог-аматор узагалі не збирав їх [Сергін, 1989, с. 11]. Зрештою, вже публікуючи результати власних досліджень, Щербаківський пропонував Р.І.Гельвігу, якщо той документував розкопки, зробити спільний зведений план [Щербаківський, 1919б, с. 65].

Частково розкривши площу розкопу Гельвіга, В.М.Щербаківський переконався, що не всі кістки зі скупчення були виїняті на поверхню, значна частина залишилася на місці, засипана на глибину приблизно 0,75 м землею. І за десятиліття ці кістки, а серед них траплялися й бивні мамутів, збереглися дуже добре [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 173]. Згодом І.Ф.Левицький, досліджуючи ділянку на захід від південної частини основного розкопу Щербаківського, виявив очеретяне перекриття, влаштоване Р.І.Гельвігом (?) над розкритим ним і повністю нерозібраним прошарком із рештками вогнища, кістками тварин та виробами з кременю горизонту I [Левицький, 1947, с. 227–228].

В.М.Щербаківський убачав подібність виявленого Гельвігом скупчення культурних решток із дослідженим ним самим найбільшим скупченням № I, розташованим метрів на 10 північніше [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172]. Натомість І.Ф.Левицький доводив, що зустрінуті тоді черепи мамутів походили з трьох ям: № I (купа IV Щербаківського) та №№ 2 і 3 горизонту I, за його (Левицького) системою позначок [Левицький, 1947, с. 228]. Точка ж зору сучасних дослідників є ближчою до поглядів В.М.Щербаківського. Так, В.Я.Сергін дійшов думки, що розкоп

Р.І.Гельвіга охопив цілий житлово-господарський комплекс, подібний до виявленого Щербаківським, і припускав, що ще один такий комплекс був розкопаний на пам'ятці вперше Ф.І.Камінським, а взагалі цими трьома комплексами їхня загальна кількість у межах поселення не вичерпується [Сергин, 1988б, с. 6; Сергин, 1989, с. 11].

Вдало розпочаті дослідження Гінців, кульмінаційним моментом яких став 1915 р., невдовзі довелося згорнути у зв'язку з участю Російської імперії у світовій війні. У 1916 р., про який збереглося найменше відомостей, схоже, вивчалися суміжні з основним розкопом ділянки з розкриттям досить невеликої площі і розчисткою двох господарських ям (купи VI та VII). Загалом учений вважав, що здійснені ним дослідження поставили більше запитань, ніж дали відповідей. А тому потрібно продовжити розкопки, проводячи їх ще ретельніше, із застосуванням останніх методологічних напрацювань та технічних досягнень, що вимагало значних асигнувань [Щербаківський, 1919б, с. 75–76], яких уже не знаходилося.

Щоправда, у 1919 р. В.М.Щербаківський знову повертається в Гінці, але за браком коштів йому вдалося здійснити тільки інструментальну топографічну зйомку пам'ятки і навколишньої місцевості – «для вияснення верстоописних (стратиграфічних) питань» [Хроніка., с. 97]. Тоді було пронівельовано 1206 м із виконанням замірів через кожні 10 м [Щербаківський, 1919б, с. 65].

У цей час В.М.Щербаківський активно займався розбудовою пам'яткоохоронної справи на Полтавщині [Нестуля, 1992]. Турбувався він і станом Гінцівського палеолітичного поселення, наголошуючи на необхідності охорони пам'ятки від самовільних розкопок і намагаючись привернути увагу до цих завдань наукових інституцій та відповідних адміністративних органів [Щербаківський, 1919б, с. 76].

На жаль, результати досліджень В.М.Щербаківського опубліковані неповно й досить поверхово. Відомості про розкопки 1914–1915 рр. були зачитані ним у вигляді реферату 23 січня 1919 р. на засіданні Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині [Засідання., с. XIII–XIV] і за рішенням його членів оприлюднені у першому випуску журналу Товариства [Щербаківський, 1919б]. Ця невеличка стаття мала характер попереднього повідомлення. Щербаківський розглядав також можливість видання друком інформації про дослідження Гінців у котромусь із київських видань, однак цей задум залишився нереалізованим [Франко, 1992, с. 56], як і намір опублікувати результати робіт, здійснених у 1916 та 1919 рр. [Щербаківський, 1919б, с. 75].

Разом із тим, В.М.Щербаківський намагався всіляко пропагувати гінцівські матеріали, зокрема, він подбав про їхнє відображення в експозиції Полтавського музею. У виданому вченим провіднику по археологічному відділу в популярній формі висвітлювалося значення отриманої колекції для

відтворення життя та побуту населення пізньопалеолітичної доби [Щербаківський, 1919а, с. 1–3]. Про результати своїх досліджень Щербаківський розповідав і під час різноманітних публічних лекцій, зокрема на курсах українознавства в м. Хоролі у 1917 р. [Бірюков, 1995, с. 21].

Однак висвітлити у фаховій літературі глибше й детальніше підсумки вивчення Гінців В.М.Щербаківському не вдалося. Причиною того стали зовнішні чинники – «обставини політичного життя», як писав М.Я.Рудинський [1928, с. 33], а не брак, скажімо, досвіду чи спеціальних знань. Події Першої світової війни, буремні роки національно-визвольних змагань, нарешті, встановлення більшовицької диктатури – ось те політичне тло, яке не могло не позначитися на діяльності вченого. Остаточо зневірившись, у березні 1922 р. він емігрував з радянської України до Праги [Франко, 1992, с. 57].

Умови, в яких досліднику доводилося працювати напередодні цього вирішального кроку, яскраво характеризує його лист від 30.12.1921 р. до брата Данила: «Погано, бо у музеї мороз і ледве можна писати. Не палять і не буде опалюватися... Хочеться видавати, але сил немає... Звичайно, і у нас, як і у Києві, усе тяжче жити, і минулу зиму я ледь пережив... як буде з продуктами – не знаю. Песимізм мій росте» [цитуються за: Ульяновський, 1995, с. 62].

Однак вважати, що за таких складних життєвих обставин В.М.Щербаківський припинив активну наукову діяльність, було б невинуватою помилкою. Щоб переконатися у його відданості справі, варто згадати хоча б обставини обстеження ним плейстоценового місцезнаходження поблизу с. Сергіївки на р. Пселі влітку 1921 р., коли дослідник, отримавши повідомлення про виявлені фауністичні матеріали, пішки подолав 170 км, а на зворотному шляху до Полтави був ще й пограбований [Scherbakiwskij, 1927, s. 29].

Саме вимушена еміграція не дозволила вченому продовжити розпочаті дослідження й опрацювати належним чином здобуті колекції. А про те, що він зберігав інтерес до палеолітичних студій і на чужині, свідчать дві його публікації німецькою мовою в журналі «Die Eiszeit», органі віденського Інституту досліджень льодовикового періоду. Перша зі статей безпосередньо присвячувалася матеріалам Гінців [Scherbakiwskij, 1926], друга – висвітленню результатів досліджень В.М.Щербаківським місцезнаходжень плейстоценових матеріалів із Полтави (територія цегельного заводу Беллі) та вищезгаданої Сергіївки, а також матеріалів із деяких нещодавно відкритих на Україні палеолітичних пам'яток, невідомих ще західноєвропейським спеціалістам [Scherbakiwskij, 1927; Гавриленко, 2002б]. Звертався в останній праці дослідник і до гінцівської проблематики, полемізуючи з В.О.Городцовим стосовно фауни стоянки.

До речі, російський археолог теж здійснив публікації окремих матеріалів пам'ятки та власних спостережень за ходом розкопок [Городцов, 1923,

с.285–290; 1926]. Ще раніше повідомлення про роботи Щербаківського в Гінцях з'явилися у західно-європейській археологічній періодиці [Breuil, 1924; Burkitt, 1925].

Згодом В.М.Щербаківський звертався до палеолітознавчих досліджень у зв'язку зі своєю викладацькою діяльністю. Прочитаний ним в Українському Вільному Університеті в Празі узагальнюючий курс лекцій був виданий окремою книгою під назвою «Палеоліт» (Прага, 1938 р.). Крім відомостей загального плану, автор подав характеристики розвитку палеолітичної культури в конкретних регіонах. У відповідних місцях (с. 41) учений згадував і про власні відкриття. Зміст книги був почасти повторений, розширений і поданий більш концептуально у виданні «Кам'яна доба в Україні», що побачило світ у Мюнхені в 1947 р. [Ульяновський, 1995, с. 85–86].

Певний час після від'їзду В.М.Щербаківського зберігалися його наукові контакти з вітчизняними колегами (щоправда не пов'язані з палеолітознавством). У 1930 р. в Києві вийшла друком його стаття «Магнітна інклінація і датування кераміки» – остання в радянській Україні [Ульяновський, 1995, с. 66–67]. Після цього, хоча причини еміграції вченого не носили політичного забарвлення (Щербаківський прагнув пройти кваліфіковане медичне обстеження у зв'язку з хворобою серця [Франко, 1992, с. 57; Кононенко, Супруненко, 1994, с. 175]), його ім'я надовго було викреслене з української науки й культури.

Ставши по від'їзді на Батьківщині персоною, ім'я котрої було не бажано, а то й небезпечно згадувати, не встигнувши завершити розпочату велику дослідницьку роботу, В.М.Щербаківський не зміг реалізувати до кінця свій творчий потенціал фахівця-палеолітознавця. Знайомству ж радянських археологів з працями дослідника, що побачили світ за кордоном, перешкоджала важкодоступність деяких видань, особливо – пов'язаних з емігрантськими колами.

І все ж вивчення архівних матеріалів, документації Полтавського краєзнавчого музею, вцілілої частини колекції з розкопок, при уважному аналізі відповідних публікацій та епістолярної спадщини самого В.М.Щербаківського (багато з перелічених джерел тільки починають увходитися до наукового обігу), дозволяє на сучасному рівні описати, прокоментувати, а по можливості й проінтерпретувати результати його досліджень Гінців. Велике значення в цьому мають і спостереження, здійснені під час наступних розкопок пам'ятки.

Так, багато важливої інформації для розуміння сутності та особливостей виявлених Щербаківським об'єктів принесли розкопки В.Я.Сергіна, який займався дослідженнями пам'ятки з 1977 по 1980 і у 1985 р., розпочавши свої роботи з вивчення ділянки, в цілому розкопаної і потім засипаної В.М.Щербаківським, а згодом розкритої на периферійній частині і без розбирання засипаної І.Ф.Левицьким [Сергін, 1988б, с. 5–6]. Крім того, Сергін дослідив ділянки на північ і

захід від розкопу 1915 р., котрі раніше не вивчалися [Сергін, 1989, с. 10].

Умови розташування пам'ятки, стратиграфія культурних нашарувань

Описуючи місце знаходження пам'ятки, В.М.Щербаківський зробив це з неабиякою ретельністю, видно, далася взнаки його вища математична освіта [Курінний, 1994, с. 125; Ульяновський, 1995, с. 21], зокрема вказав географічні координати стоянки з точністю до секунди: 50°9'12" пн. широти, 30°24'50" сх. довготи [Щербаківський, 1919б, с. 63–64].

Уже у 1914 р. дослідник здійснив нівелірувальні проміри місцевості навколо стоянки, побудувавши розріз від вершини яру, через пам'ятку, до літнього рівня води в заплаві р. Удай. Відмітки висоти фіксувалися через кожні 5 м на крутих схилах та через 10 м на рівнинних ділянках і пологих схилах [Щербаківський, 1919б, с. 63; рис. 1].

Геологічний опис стоянки мав зробити професор В.І.Вернадський. В.М.Щербаківський уже після завершення польового сезону 1915 р. листувався з ним, надаючи необхідну інформацію щодо стратиграфії пам'ятки. Зокрема, повідомляв про різницю в глибині залягання різних кісток під поверхнею ґрунту: товщина самого кісткового шару коливалася від 0,4 до 0,9 м, а потужність ґрунту над підніжжям кісткового шару – від 2,3 до 2,95 м. Крім того, В.М.Щербаківський надсилав план розкопок Гінців 1914–1915 рр. та 4 фотографії з наступними підписами: «Яма под костями мамонта. Сдвиг осадочных слоев», «Выемка образца из Сорочьей балки», «Глубокая яма в западной стороне раскопа», «Яма под костями мамонта со сдвигом» [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 173; Супруненко, 1995, с. 181–182]. Зауважимо, що Сорочий яр розташовувався в селі Гінці на відстані приблизно 1 км від стоянки [Щербаківський, 1919б, с. 65].

Спеціально для з'ясування стратиграфічної ситуації у 1915 р. на пам'ятці була закладена чимала кількість траншей, прокопаних у різних напрямках і на різну глибину. Одна з них досягла позначки 7 м від сучасної поверхні, а наступні 5,5 м перевірялися способом буріння [Щербаківський, 1919б, с. 64–65]. Сітку своїх траншей В.М.Щербаківський побудував, дотримуючись рельєфу, радіально від місця розкопок 1914 р. – вздовж і впоперек тераси [Левицький, 1947, с. 204].

Таким чином, закид І.Ф.Левицького [1947, с. 204], буцімто Щербаківський та його попередники менш за все цікавилися геологічною стратиграфією й ще менше – топографією та характером самих давніх поселень, орієнтуючись на відшукування кісток і крем'яних виробів, стосовно першого є абсолютно необґрунтованим.

У всіх траншеях, закладених до від'їзду В.О.Городцова, а їх було 6 (А, В, С, D, Е, F), спостерігалась однакова стратиграфічна картина: зверху залягав шар чорнозему, нижче – жовтуватий лесоподібний із мергельними зростками суглинок із

більш чи менш чітко вираженою шаруватою структурою, іноді – з тонкими прошарками чистого кварцового піску. В траншеї D лесова маса була пройдена на глибину 5 м, але підніжжя даного шару досягти не вдалося [Городцов, 1926, с. 14–16].

Траншеї А, В, С засвідчили існування в давнину вярка, що обмежував площу стоянки із заходу і на момент розкопок простежувався у вигляді западини. Траншеї А та С перетнули її вздовж (траншея С пройшла фактично по дну цього вярка протягом близько 35,5 м), а траншея В – уперек. Зі сходу ж, навпаки, яр, котрий нині відділяє зайняте стоянкою підвищення від сусіднього, у давнину ще не існував. На це вказувала, за переконанням В.О.Городцова [1926, с. 14, 17], стратиграфія траншеї F.

Стратиграфія пам'ятки безпосередньо на місці стоянки, за розрізом основного розкопу (траншеї E), описувалася українським та російським археологами з деякими розбіжностями. Необхідно пояснити, що на момент написання статті 1919 р. В.М.Щербаківський не отримав висновків геологів О.П.Павлова і Г.Ф.Мірчинка (вони були опубліковані в узагальнюючих працях цих учених уже у 1930-х рр., коментарі до них див.: Громов, 1948, с. 91–94). В.І.Вернадський підготував спеціальну статтю «О палеолитической стоянке в Гонцах», яка не була надрукована і, на думку самого її автора, безслідно зникла [Кигим, 1991, с. 13, 15]. Проте зараз з'явилася інформація, що ця геолого-стратиграфічна праця збереглася [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 176; Супруненко, 1995, с. 178, 182]. Як наслідок, характеризуючи стратиграфію пам'ятки, В.М.Щербаківський виходив із «власних вимірів та міркувань». Нижче першими подаються визначення й заміри глибин Городцова [1926, с. 15], другими, через знак «/» – В.М.Щербаківського [19196, с. 64–65]:

1. Чорнозем – 0,7 м / лісовий суглинок – 0,6 м.

2. Лесоподібний делювій із мергельними зростками у вигляді невеликих ізольованих конкрецій – 2,13 м / лес – 2,2 м (підніжжя цього шару потужністю близько 0,7 м / 0,6 м містило у великій кількості вироби з кременю й кістки, а також рештки тварин мамутової фауни, нижче від яких простежувалися такі самі лесові делювіальні відклади / «смуґаста верства удаєвого намулу» потужністю близько 10 м).

Підніжжя стоянки, являючи собою природний пологий скат нижньої частини берега, мало помітний нахил у напрямі річкової долини, понижуючись через кожні 10 м на 9 см. Такий укіс зумовило відповідне похиле залягання ще глибшого мергельного шару [Щербаківський, 19196, с. 64–65; Городцов, 1926, с.21].

Обидва дослідники вважали пам'ятку одношаровою, з чим рішуче не погодився І.Ф.Левицький. Останній доводив, що тераса ур. Провалля заселялася періодично кілька разів, і виділяв 5 відповідних горизонтів, що фіксувалися на різних глибинах, від 2,19 до 4 м і більше від поверхні сучасного ґрунту. Рештки стоянок трьох верхніх горизонтів (і, k, l) залягали *in situ* в делювіальному суглинку, а нижні

горизонти перебували у вторинному заляганні. Горизонт m було виділено у верхній частині вохристого лесоподібного суглинку над шаром мореного намулу, нечисленні ж рештки, виявлені в горизонті n, були замулені в намівах мореного суглинку по всій терасі. Досліджені В.М.Щербаківським об'єкти пов'язувалися з горизонтом l [Левицький, 1947, с. 205, 216; рис. 9].

Заперечив І.Ф.Левицький також висновки Щербаківського й Городцова про відсутність культурних нашарувань у більшості з траншей, стверджуючи, що цими траншеями існуючі горизонти або були прорізані й не розпізнані, що призвело до втрати відповідних ділянок культурного шару, або до даних горизонтів не дійшли зовсім [Левицький, 1947, с. 204–205, 215]. Усього він поставив у вину В.М.Щербаківському знищення траншеями 39,2 м² горизонту l [там само, с. 219].

Ділянки між скупченнями матеріалу в розкопі 1915 р. були майже позбавленими знахідок, а якщо ті й траплялися, то складалися з невеликих уламків кісток, поодиноких крем'яних скалок або знарядь [Городцов, 1926, с. 24]. Так, простір між скупченнями №№ I, II, IV, V загальною площею близько 6 м² практично не містив виробів із кременю чи кістки. Разом з тим, на верхнім рівні залягання кісток у скупченнях дана ділянка виявилася вкритою тонким, 2 см завтовшки, шаром дуже дрібного, перетертого і перемішаного з глиною кісткового перепалу у вигляді аморфної плями з нечіткими межами. Оскільки остання підстелялася стерильним жовтим лесом, В.М.Щербаківський [19196, с. 67] пов'язав утворення цього прошарку (вже після припинення існування поселення) зі змивами з верхівок скупчень, які ще не встигли перекритися пізнішими відкладами на відміну від поглиненими ними підніжжя скупчень. Однак І.Ф.Левицький дійшов іншої думки, зіставивши цей «намул» з горизонтом k, котрий залягав вище від горизонту l із залишками стаціонарного «кістяного» житла [Левицький, 1947, с. 205, 224, 230], тоді як В.Я.Сергін, навпаки, підтримував припущення автора розкопок 1914–1916 рр. [Сергін, 19816, с. 49].

Виходячи з геологічних умов залягання, складу фауни (відсутність волохатого носорога), особливостей крем'яної індустрії (зокрема, наявності мініатюрних підокруглих скребачок та граветтоїдних платівок), характеру виробів з кістки, В.М.Щербаківський і В.О.Городцов зійшлися на датуванні пам'ятки кінцем мадленської доби, визнаючи її молодшою за Мізинську й Кирилівську стоянки, з чим погоджувався Ф.К.Вовк [Щербаківський, 19196, с. 63, 73–75; Городцов, 1923, с. 290; 1926, с. 10, 33–34]. І саме таке датування Гінців, конкретизоване в світлі наступних досліджень палеоліту Східної Європи, нині є загальноприйнятим.

Що ж до стратиграфії пам'ятки, то традиційно вже в сучасній літературі вона в узагальненому вигляді характеризується наступним чином. Палеолітичні культурні рештки залягають на глибині 2,2–4 м від поверхні у нижній частині делювіальних лесоподібних суглинків, над алювіальними шаруватими лесоподібними супісками другої надзапавної тераси.

Значний розкид палеолітичних решток по вертикалі дослідники пояснюють як кількарізною заселення стоянки, так і розвинутими явищами гляціодислокацій, зумовленими давнім мерзлотним режимом [Громов, 1948, с. 89–94; Ефименко, Береговая, 1941, с. 272; Борисковский, 1953, с. 305, 308, 326; Борисковский, Праслов, 1964, с. 34]. В останньому випадку мова має йти й про дію осідання, притаманного ділянкам швидкого накопичення рихлих делювіальних матеріалів [Сергін, 1978в; 1979].

Житлові та господарські споруди

Дослідженнями В.М.Щербаківського були виявлені і частково досліджені рештки кількох об'єктів, різного, як з'ясувалося пізніше, призначення, що мали вигляд відмінних за розмірами скупчень, основу яких утворювали бивні й інші кістки мамута. Щербаківський називав ці об'єктами купами, його російський колега – групами.

Скупчення містили чисельні, однак анатомічно розрізнені фауністичні рештки, що супроводжувалися знахідками окремих вуглинок (деревних, за Городцовим), дуже обвугленими осколками кісток тварин, інколи темними прошарками ґрунту, зазвичай наповненими виробами з кременю і кістки. Потужність скупчень сягала 0,65 м. Крем'яні знаряддя та скалки, як і решта дрібних знахідок, траплялися по всій їхній товщі, концентруючись, проте, в нижніх частинах [Городцов, 1926, с. 20].

Дореволюційні дослідники, прийнявши скупчення за звалища сміття, не зрозуміли причини відмінності у глибині залягання об'єктів, наприклад, підніжжя скупчення № II було приблизно на 0,5 м нижчим від скупчення IV. В.О.Городцов [1926, с. 21] пояснив це тим, що поверхня стоянки не була рівною, а перемежалася улоговинками й западинами. І.Ф.Левицький же доводив, що частина з'ям унаслідок тривалого використання була закладена кістками, бивнями, побутовим сміттям доверху, а в інших, експлуатованих недовго, такі матеріали залягали безпосередньо на дні; ями мали однакову глибину, хоч і розташовувалися на різних висотах пагорбка [Левицький, 1947, с. 231].

Методичним прорахунком під час розкопок 1914–1916 рр. було наступне: замість того, щоб вибрати матеріал із розчищених зверху скупчень, вивчаючи їхні конструкції, характер і розміщення різних елементів із заповнення, об'єкти обкопували з боків [Левицький, 1947, с. 224–225; Борисковский, 1953, с. 310]. Однак залишення В.М.Щербаківським на місці великих кісток, котрі утворювали елементи конструкції житла й заповнення господарських ям, згодом дало змогу І.Ф.Левицькому уточнити контури ям та житла, рештки якого (і кількох ям) остаточно дослідив В.Я.Сергін [Сергін, 1978а; 1981б].

Нижче подається опис скупчень згідно з нумерацією В.М.Щербаківського, з якою лише частково збігається нумерація Городцова. Російським дослідником були описані 4 «групи скупчень». У групу № I він виділив східний сектор скупчення I. Скупчення №№ II, III були

однаково позначені обома авторами. А під групою № IV В.О.Городцов розглядав західний сектор скупчення I та, вірогідно, купу IV Щербаківського. До того ж на зведеному плані Городцова [1926, табл. III] відстань між різними об'єктами виглядає зменшеною, не збігається з планом Щербаківського [1919б, рис. 4] й конфігурація скупчень та їхнє взаємне розташування. Складається враження, що В.О.Городцов, який описував і замальовував скупчення ще не до кінця розчищеними, при виконанні зведеного плану користувався кількома окремими досить точними схемами, але не мав достовірної інформації щодо загальної планіграфічної ситуації. Можливо, дещо ним просто забулось, адже його публікація вийшла друком через десять років після проведення розкопок.

Скупчення I (стаціонарне житло)

Об'єкт був виявлений у 1914 р. і продовжував вивчатися у наступному році. Центральна частина скупчення, що вирізнялося найбільшими розмірами (загальна площа близько 25 м²), була розібрана, а матеріали з неї забрано до Полтавського музею. Зокрема, туди потрапили 6 уламків різних черепів мамутів, до 10 бивнів, кілька лопаток, «кільканадцять ріняків» (валунів), крем'яні та кістяні вироби й деякі інші матеріали [Щербаківський, 1919б, с. 68, 70].

Дослідники звернули увагу, що в розташуванні матеріалів, із яких складалося скупчення, існував певний порядок [Щербаківський, 1919б, с. 65–66; Городцов, 1926, с. 24]. По периферії розміщувалися важкі й великі кістки мамутів: черепи (з вилученими бивнями та іншими ушкодженнями), масивні нижні щелепи, лопатки. В середині концентрувалися дрібніші речі: ребра, роги північного оленя, кістки менших за розмірами звірів, розпорошений кістковий перепал. Зверху цей матеріал перекривався кістками середньої величини, а також бивнями й окремими лопатками [Щербаківський, 1919а, с. 3; 1919б, с. 68]. Дрібні предмети – уламки мамутових кісток та кісток невеликих тварин, крем'яні знаряддя і скалки – зустрічалися по всій площі скупчення, концентруючись, однак, у його центральній частині, дещо зміщено до південного краю (ділянка АВ, за Городцовим), де седимент мав помітно темніше забарвлення і містив включення дрібних вуглинок [Городцов, 1926, с. 21; табл. III]. Однак жодних слідів деревного вугілля у скупченні не знайдено [Щербаківський, 1919б, с. 68].

Черепи мамутів розташовувалися з трьох боків скупчення: західного, північного і східного. Частина з них лежала на лобних ділянках, інші були встановлені лобами догори, інколи майже вертикально. Однак бивневими трубками майже всі черепи виявилися оберненими донизу й назовні [Щербаківський, 1919б, с. 69; Городцов, 1926, с. 22]. Як з'ясував В.Я.Сергін, більшість із них були вкопані носовими частинами в долівку [Сергін, 1988б, с. 6]. Цікаво, що в бивневих трубках деяких черепів знаходилися дрібні побутові предмети: вироби з кременю, кістяні шила й голка, тощо [Щербаківський, 1919б, с. 69]. Очевидно, що

вирізнятися ними можливо було в безсніжний період року.

У публікації В.М.Щербаківський [19196, с. 69] повідомляв, що черепів мамутів налічувалося 27, у листі ж до Ф.К.Вовка називав інше число – 28 [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172]. Оскільки В.Я.Сергін при розчистці об'єкта зафіксував присутність 22 черепів [Сергін, 19816, с. 43; 19886, с. 6], а 6 черепів були вивезені до Полтави [Щербаківський, 19196, с. 70], загальну кількість черепів з огорожі житла слід визначити у 28 одиниць.

Внутрішній простір скупчення був заповнений бивнями та меншою мірою лопатками і тазовими кістками мамута [Сергін, 1989, с. 11]. Точну кількість бивнів установити не вдалося через їхню значну фрагментованість. За орієнтовну можна прийняти цифру 30 [Щербаківський, 19196, с. 69]. Залягали бивні приблизно над серединою скупчення, лише трохи видаючись кінцями назовні. Вершини їхніх дугоподібних вигинів були обернені догори, чого не спостерігалось в інших скупченнях, а такого положення можливо було досягнути, як гадав В.О.Городцов [1926, с. 21–22; табл. IV], лише при навмисному вкладанні бивнів на опуклу основу. Схоже, при руйнуванні будівлі бивні, зорієнтовані гострими кінцями вгору, тільки опустилися до підлоги, навіть не розвернувшись у стійкіше положення [Сергін, 1990, с. 50].

Переважає більшість із 30 виявлених лопаток входила до зовнішнього оточення і розташовувалася сторчма, притискаючись під кутом приблизно 40 до інших кісток. Ті ж лопатки, що знаходилися по середині скупчення, залягали горизонтально, перекриваючи дрібніші кістки [Щербаківський, 19196, с. 69; Городцов, 1926, с. 24].

Закономірностей у розміщенні тазових кісток, представлених трьома половинками та однією цілою, не помічено. Нижніх щелеп («скивиці» у Щербаківського) мамутів знайдено 6 [Щербаківський, 19196, с. 69].

Лопатки й тазові кістки, що займали внутрішній простір скупчення, найвірогідніше, звалилися зі стін та покрівлі житла [Сергін, 1989, с. 11]. Показова наявність у багатьох лопатках, двох тазових і стегновій кістці пробитих отворів діаметром від 2–2,5 до 8 см. Деякі з лопаток мали по дві такі дірки. Як припустив В.Я.Сергін, дані кістки, підвішені мотузкою чи ремнем на переваженні через кровлю, використовувалися для притискання покриття зі шкур до дерев'яного каркаса житла. Вказаний технічний прийом зближує Гінці з північною групою поселень середньодніпровського типу [Сергін, 1978а; 1978б, с. 134; 1978в; 19816, с. 44–46; 19886, с. 6].

Розколюванням для видобування кісткового мозку пояснив В.М.Щербаківський малу кількість трубчастих кісток мамутів: 4 шт. (стільки ж їх зустрів і В.Я.Сергін [19816, с. 43]), з них три виявилися uszkodженими [Щербаківський, 19196, с. 70; Городцов, 1926, с. 21]. Однак виїмання мозку не потребувало цілковитого розтрощення кісток, яке мав на увазі вчений.

Дві трубчасті кістки, обернені гострими навскіс відбитими кінцями донизу, стояли майже у вертикальному положенні в південній частині скупчення [Городцов, 1926, с. 21–22; табл. III–IV]. Схоже, саме вони входили до складу описаного В.Я.Сергіним конструктивного вузла, що оформляв вхід до житла (за своєю складністю він не знайшов поки що аналогів у палеолітичному будівництві). Загалом правий бік входу оформлювали 2 черепи без бивнів, 3 стегнові кістки, бивень та кілька дрібніших кісток. Усі вони, крім черепа менших розмірів, були частково вкопані або присипані землею. Три кістки мали штучно зроблені отвори. У більшому черепі, оберненому лобом до входу, була розкрита тильна частина лівої бивневої альвеоли. У вкопаній дистальним кінцем крупної стегнової кістки відбитий проксимальний кінець, що стирчав над поверхнею, відкривав вільну порожнину. В оберненому вгору епіфізі іншої стегнової кістки була вирізана губчаста тканина і сформована таким чином заглибина. Діаметр отворів-гнізд указує на поперечник жердин (від 5 до 7–8 см), котрі, з великою вірогідністю, вставлялися своїми нижніми кінцями в кістки й обрамляли праву частину вхідного отвору [Сергін, 1978а; 1978б, с. 134; 19816, с. 48–49; 19886, с. 6]. До початку ж власних досліджень Гінців В.Я.Сергін [1971, с. 307] припускав, що житло могло мати вхідну арку з бивнів мамута.

Ребер мамутів у скупченні трапилося досить мало – не більше від 20. Усі вони були зламані або перерізані та зберігали сліди шкрябання чи різання крем'яними знаряддями. Нечисленними були й хребці – менше 10, у т. ч. один хвостовий [Щербаківський, 19196, с. 70].

В.О.Городцов [1926, с. 23–24] повідомляв про переважання у скупченні кісток молодих мамутів, хоча траплялися й рештки старих особин. Із заповнення, крім великих кісток мамута – конструктивних елементів споруди, походили дрібніші фауністичні матеріали, пов'язані з харчуванням мешканців житла та з виготовленням ними різноманітних речей із бивнів, кісток і рогів тварин.

За визначеннями В.М.Щербаківського [19196, с. 70], це були кілька шматків рогу північного оленя, декілька зубів ведмеда, зуби вовка, певна кількість хребців та інших кісток зайця, рештки ще якихось гризунів, мушлі річкових молюсків *Unio* та *Anodonta*. В.О.Городцов [1923, с. 287; 1926, с. 24] згадував розбиті черепи й щелепи різних жуйних тварин, окремо виділяючи трубчасту кістку бика та рог лося, що викликало заперечення В.М.Щербаківського [Sierbakiwskyj, 1927, s. 28–29]. Ф.К.Вовку полтавський археолог писав, що кісток коней чи бичахих скупчення не містило [Кононенко, Супруненко, 1995, с. 172].

Реєстр виробів із кістки включав виготовлені із заячих гомілкових кісток шила (3 цілих, 18 поламаних), оздоблене кільцевими нарізками шило (в дійсності наконечник дротика) з мамутового бивня, «фібулу» з тієї ж сировини, голку, матеріалом для якої виступила, на думку автора розкопок, гомілкова кістка оленя, молотоподібний інструмент з рогу північного оленя,

фрагмент нижньої щелепи ведмедя зі штучно розширеним природним отвором та одним іклом (за припущенням Щербаківського, це була підвіска чи амулет) і багато різних невизначених уламків виробів, вирізаних із бивнів мамута [Щербаківський, 1919б, с. 70, 75; рис. 5; 6].

Колекція крем'яних виробів складалася з 46 скребачок, 27 «різаків», 2 проколов, 3 нуклеусів та кількох сотень скалок [Щербаківський, 1919б, с. 70].

Після розкопок В.Я.Сергіна перелік знахідок із заповнення житла поповнився виробами з кістки (руків'я тесла з рогу північного оленя, шила з кісток дрібних тварин, вістря й інші предмети), тригранними гематитовими стрижнями, бурштином, аналогічними знайденим у Добраничівці виробами з гірського кристалю чи подібної до нього породи. Останній використовувався для виготовлення таких самих знарядь, що й кремінь. Гематитові стрижні мали залощений робочий кінець, що може вказувати на їхнє використання для нанесення червоної фарби на порівняно м'яку поверхню. У складі фауністичних матеріалів зафіксована присутність кісток мамута, оленя, ведмедя, крупного птаха, зайця та, вірогідно, пєсця [Сергин, 1978б, с. 133–134; 1978в].

Трактування і самого В.М.Щербаківського, і його російського колеги розглядуваного об'єкта як звалища сміття пояснюється загальним рівнем тогочасної науки, передусім інтерпретаційними можливостями побутуючої тоді в археології кам'яної доби наукової парадигми [Гавриленко, 2002а]. Згодом І.Ф.Левицький, спираючись на інформацію обох учених й виходячи з власних спостережень, визначив «купу» І як «руїну житла типу напівземлянки», призначеної для зимового сезону й конструктивно цілковито відмінної від решти розкритих у 1914–1916 рр. об'єктів – господарських ям. Дослідник вважав, що черепи і лопатки, щільно розставлені навколо споруди, покоїлися на земляній підсищі, призначенням якої був захист від «напливів води», утеплення і зміцнення будівлі. Наземна частина житла мала форму сферичної конструкції, зміцненої розставленими по колу бивнями. Покрівля споруди, крім того, складалася з хмизу і дерну (?) [Левицький, 1947, с. 231, 235].

З висновком про заглибленість житла порівняно з оточуючою поверхнею на 0,4 м погодилися інші дослідники [Борисковский, 1953, с. 309–310; Борисковский, Праслов, 1964, с. 35], а П.П.Єфименко [1953, с. 553] вважав його землянкою. Однак В.Я.Сергін з'ясував, і не останню роль у цьому відіграло повідомлення В.М.Щербаківського про співвідношення глибин залягання дрібних культурних матеріалів та великих кісток (перші знаходилися на рівні спідньої частини кісткового скупчення, але не нижче), що рівень долівки житла та рівень давньої поверхні практично збігалися [Сергин, 1981б, с. 49–50].

Розчистивши рештки житла, В.Я.Сергін зафіксував наступне. По лінії північ–південь вони охоплювали простір у 5,5 м завдовжки, із заходу на схід – 5,7 м.

Потужність скупчення сягала 0,6–0,7 м. Відповідно до падіння місцевості верхні частини кісток південного та південно-східного країв знаходилися приблизно на 0,5 м вище від північно-західного. З північно-східного боку та в центрі, куди заходила траншея 1914 р., культурний шар був відсутній. Збереглися кісткова огорожа житла та невеликі ділянки завалу стін. Але і тут у всіх доступних місцях – поміж крупних кісток і з-під них – дрібні предмети виявилися вилученими. Тільки під плоскими кістками мамута ці матеріали, що відкладалися в основному на долівці, залягали в своєму первісному положенні [Сергин, 1978а; 1978в; 1981б, с. 43; 1988б, с. 6].

Долівку житла вкривав щільний шар із дрібних уламків великих кісток, кісточок дрібних тварин, окремих виробів із кременю та вкраплень шматочків червоної і жовтої фарби товщиною до 10 см, забарвлений попелом у сірий колір [Сергин, 1988б, с. 6].

За І.Ф.Левицьким [1947, с. 231–232], корисна площа споруди, виміряна по внутрішніх краях черепів мамутів, сягала у напрямі схід–захід щонайбільше 4,2–4,5 м, а по осі північ–південь – 3,8 м. В.Я.Сергін [1988б, с. 6; 1989, с. 11] оцінив діаметр житлового простору приблизно у 3,5 м.

Ділянку АВ, за позначеннями Городцова, дослідники традиційно розглядають як місце вогнища [Левицький, 1947, с. 232], найвірогідніше – наземного [Сергин, 1989, с. 11]. Розташовувалося воно в центральній частині житла, дещо зміщено до входу, на що вказувала наявність тут перегорілої маси, зафіксованої В.М.Щербаківським [Сергин, 1981б, с. 49].

В.Я.Сергін на цьому місці у підлозі виявив 3 ямки глибиною від 15–20 до 37 см, діаметром від 14 до 40 см, а призначення прилягаючих до краю вогнища заглибин пов'язав із приготуванням їжі («пекарні ямки») та зі збереженням побутових речей [Сергин, 1978а; 1979; 1981б, с. 48–49; 1988б, с. 6].

При спорудженні житла застосовувалось як вкопування черепів мамутів альвеолами бивнів у землю на глибину 20–30 см, так і прикладання їх до остова будівлі або до вже спорудженої огорожі з черепів. Вриті черепи слугували основою призьби, з північно-західного боку укріпленої другим рядом укопаних черепів, а через деякий час тут були вкладені у третій ряд ще 2 черепи. По зовнішньому краю західної частини призьби розташовувалися у похилому положенні лопатки мамутів. Не виключено, що частина кісток південно-західної частини зовнішньої огорожі була встановлена на невисокий насип, імовірно споруджений з ґрунту, вийнятого при копанні розташованої поряд господарської ями. Розширення кісткової огорожі із західного боку пояснюється потребою посилити захист основи споруди від дії опадів, котрі приходили переважно із заходу [Сергин, 1978б, с. 134; 1978в; 1981б, с. 49–50].

Таким чином, остаточними розкопками об'єкта встановлено, що житло було наземним, у плані

округлим або дещо овальним, оберненим виходом на південь [Сергин, 1978в]. Облаштування входу в сторону півдня – риса, притаманна порівняно довготривалим житлам. Робилося це з метою більш повного використання сонячного тепла. Однак у даному випадку ситуація ускладнювалася тим, що вхід був обернений проти схилу плато. Це унеможливлювало огляд долини безпосередньо з житла та змушувало вибудовувати водовідвідні пристосування [Сергин, 1981б, с. 50].

Сезон функціонування житла не може визначатись як виключно зимовий, низка фактів указує на продовження його використання в теплому пору року, якщо не цілорічно [Сергин, 1988а, с. 20].

Скупчення II

Розташовувалося за 3 м південніше житла, мало підокруглу форму з діаметром до 1,5 м [Щербаківський, 1919б, с. 70]. Глибина дна об'єкта сягала нижчих відміток, порівняно з іншими. В.О.Городцов [1926, с. 22] вважав, що тут кістки й сміття скидалися в природну заглибину, утворену, наприклад, на місці вивернутої з корінням деревини. Однак згодом з'ясувалося, що у 1915 р. було розкрито спідню частину штучної ями, в якій тільки й зосереджувалися кістки, а це може вказувати на її нетривале використання. Сама ж яма за ступенем заглибленості не відрізнялася від решти [Левіцький, 1947, с. 231].

Із заповнення походило небагато фауністичних матеріалів. У їхньому визначенні дослідники дещо розходилися. В.О.Городцов [1926, с. 22–23] вважав, що вони належали переважно одному дуже молодому мамутові – новонародженому або навіть утробному, на користь чого свідчить розмір кісток. Наприклад, гомілкові мали в довжину тільки 17,5 см. Останні залягали парю, в природному сполученні, з чого слідувало, що відрізнана у колінному з'єднанні нога була вміщена до ями разом із м'ясом. З тією самою твариною зіставлялися шматки черепа, що розламався, обидві лопатки (одна абсолютно ціла), кілька трубчастих кісток, фаланги пальців, хребці, ребра та ін. Крім цих матеріалів, скупчення містило рештки дорослішого, однак усе ж молодого мамута, можливо, двох, – зламані бивні, дві трубчасті кістки (цілу й розбиту), крупні хребці з відпалими, але присутніми апофізами. Кістки інших звірів були представлені уламками черепа оленя, кількома ребрами порівняно невеликої тварини, можливо, того ж таки оленя або якогось бика.

З опису ж В.М.Щербаківського випливає, що порівняно невеликі кістки, головним чином гомілки, належні, як він гадав, старим мамутам «пігмейської породи», перекривали собою незначну купку дрібного перепалу (шматочків дуже обвуглених і розтрісканих кісток), котрий містив кілька крем'яних виробів («різачок» та 13 дрібних скалок), невизначені уламки речей, виготовлених із бивнів мамутів, а також інші рештки тварин: зуби, стегонову й гомілкову, п'ясні кістки, фрагменти ребер «малого мамута», 16 хребців і кряж зайця (з використання слова «хребет», можна припустити, що дані кістки перебували в анатомічному

порядку), 3 уламки нижньої щелепи та 6 хребців північного оленя [Щербаківський, 1919б, с. 70–71]. Додамо до цього переліку й валунчик розміром з кулак, згаданий В.О.Городцовим [1926, с. 23].

Отже, фауністичні матеріали, котрі можна визнати за запаси їжі (нижня частина ноги молодого мамута, хребет зайця), залягали в ямі вперемішку з побутовим сміттям. Однак не виключено, що харчова утилізація відповідних частин тіла даних тварин не передбачала порушення анатомічного зв'язку самих кісток, і вони потрапили до ями теж як покидьки.

Скупчення III

Ця яма, діаметром близько 1,2 м, розташовувалося за 2,5 м на схід від попередньої. Матеріали у ній – дрібні кістки та кістковий лом – залягали без певної системи [Щербаківський, 1919б, с. 71]. Інформація дослідників щодо фауністичних решток [Щербаківський, 1919б, с. 71; Городцов, 1926, с. 23] не збігається в деталях. Більш повним є перелік Щербаківського. Серед мамутових кісток він називав стегонову (Городцов визначав її належність дуже молодій тварині) й плечову кістки, 2 апофізи, кілька фрагментів черепа, шматок бивня (у Городцова: бивні, що порозпадалися на окремі шматки), 2 ребра (можливо, їх Городцов називав виробами з кістки, оскільки одне було перерізане, інше несло три нарізки), 3 хребці, уламок зуба, а В.О.Городцов згадував ще й фалангу мамута. Далі перший автор повідомляв про рештки північних оленів: шийний хребець (атлант), прихвостовий хребець, роздавлений, до того ж неповний череп, 2 шматки верхніх щелеп, уламок нижньої щелепи з двома зубами, «кільканадцять» фрагментів ребер, епіфізи гомілок, фалангу. Завершували список кістки зайця, зокрема від лапки. Російський же археолог вів мову про щелепи кількох зайців та гризуна, розміром із зайця, й особливу увагу приділив знахідці кісток двох заячих лапок, котрі зберігали анатомічний порядок, а отже, й були відрізані з м'язами та, вірогідно, зі шкірою.

Обидва автори констатують присутність у заповненні ями крем'яних знарядь та скалок, В.М.Щербаківський [1919б, с. 72] – ще й валуна, розколотого вдовж на дві частини.

З викладеного робимо висновок, що функцією ями, принаймні останньою, було викидання сміття та іншого непотребу.

Скупчення IV

Від житла яму відділяла відстань близько 5 м у напрямі півдня. Заповнення складалося, головним чином, із великих кісток мамутів: 5 цілих, чималих розмірів бивнів, 3 шматків черепа, лопатки, 4 гомілкових кісток, апофізу, деяких інших кісток, а також 2 невеликих зубів. Крім них, знайдені фрагмент виробу незрозумілого призначення з бивня мамута у вигляді дощечки, круглий валун діаметром близько 10 см, крем'яні нуклеус, 7 скребачок, 6 «різаків», знаряддя, подібне до свердла, невелика кількість скалок [Щербаківський, 1919б, с. 72–73]. Яму вирізняли серед інших більші розміри, однак твердження, що її площа складала приблизно 7 м² [там само, с. 72], є явною

помилкою, некритично повтореною іншими авторами [Борисковський, 1953, с. 310]. Відстань між крайніми кістками скупчення, згідно з планом самого Щербаківського [19196, рис. 4], дорівнює щонайбільше 2,5х1,4 м, а це становить 3,5 м².

У 1935 р. об'єкт, позначений І.Ф.Левицьким як яма № 1, був обкопаний із заходу, північного заходу та півдня. Яма, глибиною 0,67 м, мала овальний контур, витягнутий із півночі – північного заходу на південь – південний схід. Довжина її тут становила 1,7 м. Стінки були похилими, східна вирізнялася крутішим нахилом. Західний бік ями був зовсім зрізаний під час обкопування кісток у 1915 р., тож кут нахилу стінки тут лишився нез'ясованим. Розміри ями набагато перевищували об'єм кісток, котрі утворювали її заповнення. Крім кісток, у яму скидалося сміття.

Першими на дно ями потрапили бивень невеликої, карликової на думку Левицького, породи мамута (біля північно-східної стінки) та розбитий череп (у центр). Від останнього добре збереглася передня частина з бивневими трубками (самі бивні були виїняті). Вище залягали інші великі кістки мамута – гомілкорова й стегнова, 3 лопатки, кілька шматків другого розбитого черепа і, нарешті, – щільно складені один біля одного цілі й поламані бивні тварин різного віку та розмірів. У розташуванні цих кісток дослідник убачав упорядкованість, доводячи, що яма мала не тільки господарське призначення: «Захоронення черепа в закладеній лопатками спідній частині ями безперечно мало ритуальний характер і зроблене було незабаром після того, як вирили яму. Спершу в ній поховали і заклали кістками череп мамута, а згодом в яму з розташованого поблизу житла почали зсипати сміття та дрібні кісткові покидьки». Виходячи з цих міркувань, учений заперечував тлумачення ям як місць, призначених виключно для зберігання кісток. Також він вважав, що рештки мамута з даної ями та зі скупчення II належали одній особині, а потрапили вони до двох суміжних об'єктів із розташованого поблизу житла [Левицький, 1947, с. 225–227; рис. 12].

Дослідник подав детальний перелік матеріалів із заповнення ями, суттєво доповнений, порівняно з 1915 р. Він уключав: цілі та в уламках бивні, фрагменти зубів, частини розбитих черепів, інші кістки мамутів (привертає увагу інформація про вміщення до ями частини хребта у складі 5 хребців), уламок тазової кістки та кілька шматків ребер північного оленя, фрагмент ребра бізона, розрізнені кістки з усіх частин кістяка бабака, уламки перепалених кісток мамута й інших тварин, 15 крем'яних відщепів, різець, скребачку, дрібну грудочку червоної фарби [Левицький, 1947, с. 227].

Зауважимо, що думка про ритуальне захоронення черепа мамута в ямі не здобула підтримки інших фахівців. Незрозуміла мотивація такого поховання. Бракує й аргументів щодо впорядкованості у розміщенні кісток нижньої частини заповнення ями.

Скупчення V

Розташовувалося на південний захід від житла, займаючи площу близько 1 м². Містило майже виключно великі кістки: біля десяти досить довгих, але тонких бивнів, багато фрагментів бивнів, 2 зуби і лопатку мамутів. Поміж ними трапилися кілька крем'яних платівок [Щербаківський, 19196, с. 73].

1977 р. ця яма (№ 8, за Левицьким) докопана В.Я.Сергієм. Зафіксовано, що вона мала овальну в плані форму (1,3х1,85 м при глибині близько 0,6 м). У заповненні знайдені до 10 бивнів, 2 лопатки, нижня щелепа, тазова, черепна та інші кістки мамута, фрагменти рогів і частина кінцівки з копитом північного оленя, кілька кісток інших тварин, зокрема зайця [Сергин, 1978а; 1978в].

Скупчення VI

Яма, споруджена за 1,5 м до південного сходу від краю житла, була розчищена у 1916 р. без зміщення великих предметів, після чого засипана. Вивчалася також у 1935 р. (№ 5, за Левицьким) та 1979 р. [Левицький, 1947, с. 224; Сергин, 1980].

І.Ф.Левицький зазначав, що його попередники залишили нерозібраною тільки частину північно-східного сектора об'єкта, шириною 0,3 м. Яма мала розміри 2,0–1,65 м, глибину 0,9–1 м [Левицький, 1947, с. 230; рис. 13]. Проте ці дані не узгоджуються з інформацією В.Я.Сергіна: діаметр – до 1,7 м (при неправильно округлій формі), глибина – до 0,75 м. Останній дослідник з'ясував, що стінки ями були майже вертикальні, днище понижувалося до центру (так само характеризував вертикальний перетин об'єкта Левицький); заповнення ями щільне, утворене з кісток мамута (17 цілих та крупних передніх частин бивнів, майже цілий череп, великі уламки черепів), решток оленя (уламки щелеп із зубами, черепи та зчленування кісток ніг), кісток коня, зайця, великого птаха. Разом із ними зустрінуті 108 виробів із кременю (знарядь – 13) та кілька шматочків гематиту. Найцікавіша знахідка – епіфіз стегнової кістки мамута з випаленою губчастою масою, вірогідно, жировий світильник. Заповнення розділялося на три яруси. У верхньому й нижньому переважали бивні, в середньому – черепні кістки мамута. Кістки середніх і дрібних тварин зустрічалися в усіх ярусах. В нижньому ярусі між бивнями залягали близько 20 уламків черепних кісток, шматки зубів, плоских і трубчастих кісток мамутів, багато кісток середніх і дрібних тварин, включаючи черепи, нижні щелепи, анатомічні групи кісток кінцівок, тобто утилізовані й непотрібні предмети, вкинуті до ями. Описано також кілька невеликих скупчень вуглисто-попільної маси – вогнищного викиду [Сергин, 1980; 1983, с. 26; рис. 5].

Скупчення VII

Історія дослідження об'єкта, позначеного Левицьким як яма № 4, аналогічна попередньому [Левицький, 1947, с. 224; Сергин, 1980]. Розташовувався він за 2 м до сходу від житла [Сергин,

1980] та на відстані 1,2 м до північного сходу від ями № 5. І.Ф.Левицький [1947, с. 228–230; рис. 13] з'ясував, що в 1916 р. яма була обкопана зі сходу, з півночі та з південного заходу вузькими, 0,4–0,65 м завширшки, траншеями. Її діаметр становив 2,2 м, глибина – 0,8 м. Верхня частина котловану, глибиною 10 см, розширювалась, далі, на 60 см, стінки спускалися вертикально, нарешті, останні 10 см, власне дно ями, мали сферичну форму. Дно встеляв шар обвуглених кісток товщиною до 10 см.

За даними ж В.Я.Сергіна, яма мала неправильну овальну форму, розміри 2,3х1,8 м та глибину близько 0,7 м. Кістки й інші предмети з її заповнення залягали щільно притиснутими один до одного у палевому суглинку, насиченому кістковим вугіллем. Поблизу дна ці матеріали були занурені у викиди вогнищної маси. Попільні скупчення, що справляли враження кухонних викидів і супроводжувалися зосередженням кісток середніх та дрібних тварин, простежені ще в кількох місцях. Кісткове вугілля зустрічалося порівняно рівномірно, не утворюючи суцільних скупчень. Факти, які свідчили б про умисне викладання кісток, відсутні. Рештки середніх і дрібних тварин зустрічалися в різних частинах заповнення, тоді як чисельність крупних кісток донизу меншала. Ділянки нижньої поверхні кількох крупних кісток облягали невеликі лінзи піску. Всього виявлені 3 черепи, 5 крупних кісток кінцівок, лопатка з пробитим отвором та обламаним гребенем, 3 цілих і 3 половини бивнів, половина нижньої щелепи й кілька ребер мамута. У великій кількості представлені кістки оленя: черепи, кістки кінцівок, хребці (останні нерідко перебували в анатомічному порядку). Траплялися також рештки вовка, песця, зайця, байбака. З ями походять 235 крем'яних виробів, у т. ч. 31 знаряддя, та кістяне шило. Одне з ребер мамута, довжиною 49 см, було перетворене на землекопне знаряддя, а стегнова кістка цієї ж тварини мала пробиту біля кінця стінку [Сергин, 1980; 1983, с. 24–25; рис. 4].

Першим довів, що розглянуті об'єкти в дійсності були не наземними купами побутового сміття, а штучними заглибинами, І.Ф.Левицький, котрий розглядав їх як сховища для різних запасів, необхідних при веденні осілого мисливського господарства [Левицький, 1947, с. 222, 224, 235]. При цьому дослідник не раз докоряв В.М.Щербаківському, «який так і не зміг розібратися ні в стратиграфії, ні в конструкційних деталях виявлених ним ям-сховищ» [там само, с. 230].

Однак суперечки щодо призначення великих господарських ям палеолітичних поселень не вщухали довго. Одні вчені вбачали у них сховища для зберігання: а) м'ясної їжі на випадок зимового голодування; б) великих кісток та бивнів як сировини для виготовлення різноманітних предметів та будівельних потреб; в) кісток як запасів палива. Інші автори частину ям вважали своєрідними спорудами житлового призначення. Декотрі фахівці розглядали самі ями як рештки конструкцій жител [детальніший виклад цих

поглядів та їхню критику див.: Сергин, 1983, с. 24, 26–28].

В.Я.Сергін до розв'язання проблеми залучив результати власних досліджень господарських ям Гінцівської стоянки (№№ 4 і 5, за нумерацією Левицького). Його висновки є досить переконливими і зводяться до наступного. Початкова функція ям – зберігання продуктів харчування, перш за все м'яса. Кожна окрема яма слугувала впродовж року. Викопували її до настання морозів, потім завантажували м'ясом, запаси якого періодично поповнювалися, а з приходом тепла заповнювали покидьками, накопиченими під час зими й пізніше. Аргументами на користь останнього твердження слугують: 1) наявність у більшості ям вугілля та попелу, що походили, значною мірою, з відкритих вогнищ, котрі мали розкладатися в перехідний і теплий сезони; 2) саме з безморозним періодом пов'язане утворення піщаних лінз у ямі № 4; 3) зустрінуті в обох ямах черепи північних оленів зі скинутими рогами належали самцям, а ті скидають роги, як свідчать сучасні спостереження, на рубежі травня – червня, ялові оленіці – наприкінці лютого – на початку березня [Сергин, 1983, с. 26–29].

Інше питання, пов'язане з результатами розкопок В.М.Щербаківського, стосується зв'язку господарських ям зі стаціонарним житлом. І.Ф.Левицький тільки «купи» III, II, V (ями-сховища №№ 6, 7, 8, відповідно), розміщені навколо південної частини житла, на віддалі від входу, пов'язав із цією спорудою (1^а, за його нумерацією), тоді як виникнення решти ям зіставив з функціонуванням інших об'єктів, зокрема з конструктивно відмінним від першого розкопаним ним житлом 1^а – легким наземним [Левицький, 1947, с. 232, 235, 236], що його П.Й.Борисковський [1953, с. 309] інтерпретував як тимчасове літнє помешкання. Однак, згідно з висновками В.Я.Сергіна про сезон функціонування господарських ям, логічніше припускати причетність ям №№ 1, 2, 3 (нумерація Левицького) до житлово-господарського комплексу, знищеного роботами Р.І.Гельвіга, центром якого, схоже, теж виступало «кістяне» житло, розраховане на холодний зимовий період.

До складу житлово-господарського комплексу, виявленого В.М.Щербаківським, входили «купи» №№ V, II, III, VI, VII, а також ще дві ями, зафіксовані В.Я.Сергіним на північ та на північний схід від житла (остання залишилися повністю не розкопаною) [Сергин, 1981а; 1987; 1989, с. 11]. Ці 7 крупних господарських ям незамкнутою із заходу дугою оточували житлову споруду, знаходячись на відстані 2–3 м від її стін та одна від одної. Така значна кількість ям у складі єдиного житлово-господарського комплексу, крім Гінців, відома тільки на Мізинському поселенні (I комплекс) [Сергин, 1981а].

Проблема одночасності / послідовності функціонування зазначених об'єктів та загальної тривалості використання людиною всього житлово-господарського комплексу залишається нерозв'язаною.

Один із напрямків її розв'язання – з'ясування, якою кількістю господарських ям упродовж одного сезону могли користуватися мешканці житла, проте гінцівські матеріали, принаймні з ділянок уже розкопаних, цьому допомогти не можуть.

Чотири ями з семи були споруджені неподалік від входу до житла. Облаштування ям для зберігання м'яса чи інших харчових запасів у зимовий період збоку або біля входу в житло зафіксоване у багатьох етнографічних мисливців та рибалок Півночі. Подібне взаєморозташування житла і господарської ями зустрінуто на ранньомезолітичній стоянці В'язівка 4а у Посуллі [Гавриленко, 2000, с. 97; 2001, с. 186], що можна розглядати як збереження більш давньої традиції, пов'язаної з пізньопалеолітичним епіграветтським населенням регіону. Очевидно, що використовувати гос-по-дарську яму, розміщену поряд із по-меш-канням, неподалік від входу, було найзручніше.

Якщо ж прийняти як робочу гіпотезу припущення, що першими внаслідок зручності використання були споруджені ями, котрі знаходилися найближче до входу житла, то ступінь віддаленості ями від останнього може вказувати на послідовність виникнення функціонально пов'язаних із житлом господарських споруд.

Колекція з розкопок В.М.Щербаківського

Скупчення після розчищення розбиралися дослідником лише частково. До музею потрапили кістки з менших «куп», а також усі дрібні остеологічні рештки, кістяні та крем'яні вироби і лише окремі великі кістки – бивні, фрагменти черепів, лопатки й тазові кістки мамутів – із більших за розмірами «куп». Решта кісток, котрі слугували конструктивними деталями цоколя та перекриття житла, а також утворювали заповнення господарських ям, залишилися законсервованими в первісному стані на своїх місцях [Щербаківський, 1919б, с. 66–67; Кононенко, Супруненко, 1995, с. 173]. Забрав до Полтави вчений і всі ті кістки, які мали сліди погризів тварин чи зазнали ушкоджень (злами, нарізки тощо) внаслідок людської діяльності [Щербаківський, 1919б, с. 67]. Отже, здійснений ним відбір предметів для зберігання в музеї є методично виправданим навіть з точки зору сьогоденних вимог [див., напр.: Сергин, 1990, с. 52].

Матеріали розкопок 1914–1915 рр. отримали №№ 2719–2934 за Каталогом археологічного відділу, т. II, що становило 216 номерів. Усього було записано 35 кістяних виробів (усі, в т. ч. наконечник дротика, визначені як шила) та 181 виріб з кременю. Для більшості речей вказувалося місце залягання на тій чи іншій ділянці розкопу. Занотовувалися й інші цікаві обставини, наприклад виявлення кількох шил у черепях мамутів.

З музейного опису видно, що розташування знахідок фіксувалося поквратно чи за їхнім зв'язком з об'єктами, а в межах більшого скупчення, тобто житла, виділялися також окремі ділянки (всього – 5).

З цією інформацією частково перегукуються опубліковані В.М.Щербаківським [1919б, с. 70–73]

відомості щодо кількості та складу знахідок із заповнення об'єктів.

Унесені до каталогу крем'яні та кістяні вироби не вичерпували всієї колекції. Необліковані ж матеріали перебували в Археологічному відділі «в тому стані, в якому їх залишив дослідник» [Рудинський, 1928, с. 34], тобто не опрацьованими ні в науковому плані, ані як предмети музейного зберігання до початку 1930-х рр., коли всі матеріали з Гінців, у т. ч. раніше незаінвентаризовані, занесли до інвентарних книг №№ 21, 24, 25 Полтавського державного краєзнавчого музею. Збірка Щербаківського, включаючи фауністичні рештки, зразки ґрунту і т. п., отримала тоді номери від 20007 до 28567 (з пропусками), що становило 1662 записи. Враховуючи ж, що під одним номером нерідко описувалося кілька однотипних знахідок, їхня реальна кількість була значно більшою.

Подальша доля колекції, значна частина якої загинула в роки війни, та її сучасний стан висвітлені в окремій статті [Гавриленко й ін., 2002].

Нині збірка археологічних матеріалів із Гінців у Полтавському краєзнавчому музеї нараховує 112 одиниць (98 виробів з кременю, 14 – з кістки). З них лише одна крем'яна скребачка пов'язана з роботами К.М.Скаржинської 1891 р. (рис.1:53) [Рудинський, 1928, с. 35, табл. I, 7], решта походить із розкопок В.М.Щербаківського. Чотири крем'яні вироби були відшукані вже після здійсненої нещодавно звірки колекції, тож до попередньої публікації [Гавриленко й ін., 2002] вони не потрапили.

Свого часу речові здобутки розкопок В.М.Щербаківського були видані фрагментарно, з неякісними ілюстраціями (це зумовлювалося можливостями використаного друкарського обладнання, зокрема літографічним відтворенням зображень), а зроблені дослідником визначення та описи крем'яних виробів [Щербаківський, 1919б, с. 70–75] не відповідають сучасним вимогам. Частину матеріалів оприлюднив друком В.О.Городцов, подавши малюнки 31 крем'яного виробу (в т. ч. платівок без вторинної обробки) та 13 кістяних виробів [Городцов, 1923, с. 288–289; 1926, с. 28–32, табл. V]. М.Я.Рудинський із числа знахідок Щербаківського замалював 2 знаряддя з кременю [Рудинський, 1928, с. 34–35, табл. I, 11–12]. Наведені П.П.Єфименком та П.Й.Борисковським характеристики виробів із кременю та кістки, що входили до складу колекції, адекватно відображають загальні особливості індустрії пам'ятки, але супроводжувалися вони зображеннями лише окремих речей [Єфименко, 1953, с. 553–555; Борисковский, 1953, с. 313–323; Борисковский, Праслов, 1964, с. 34–35], виконаними, схоже, в ході особистого ознайомлення з матеріалами довосної збірки Полтавського музею.

Спробуємо ж узагальнити наявну інформацію щодо колекції з розкопок В.М.Щербаківського.

Вироби з кременю

Згідно з описом В.О.Городцова, основними рисами гінцівської крем'яної індустрії були наступні:

домінуючий тип заготовки – довгі й вельми вузькі ножеподібні платівки з дво- та тригранною спинкою, чисельність поміж знарядь скребачок досить дрібних розмірів і типологічно різноманітних, серед яких траплялися подвійні зразки і вироби, комбіновані з різцями, велика кількість різців, насамперед ретушних типів, хоча наявні також серединні зразки та різноманітні подвійні різці, присутність платівок і вістер із затупленою крайкою типу «la gravette», нечисельність й атиповість проколов та знарядь інших категорій, зокрема рубальних. Учений підкреслював невеликі розміри та гарне огранювання нуклеусів стоянки, що, на його думку, разом із відсутністю відбійників та якісністю платівок указувало на використання відтискової техніки [Городцов, 1923, с. 288; 1926, с. 28–30]. Однак кількісні параметри комплексу дослідник не наводив (знайомий лише з частиною колекції, він і не міг цього зробити). Не містили таких відомостей і праці інших, згаданих вище фахівців.

Через суттєві розходження не дозволяють скласти вичерпні уявлення про типологічний та кількісний склад збірки також каталожний опис і стаття В.М.Щербаківського 1919 р. Використана в першому джерелі термінологія не містить істотної інформації для морфолого-типологічних визначень: для скребачок відзначалася тільки форма леза (тому більшість із них наречені напівокруглими), для різців – розміщення робочої крайки (переважали ліві). Кількісне співвідношення різних категорій виробів було таким: скребачок – 91, різців – 79, скребачок, комбінованих із різцями – 7, комбінованих з проколками – 1, вістря неретушоване, проколка, пила – по 1 (разом 181 предмет).

У публікації, яку можна вважати наступним етапом опрацювання колекції, вчений повідомляв, що загалом із розкопаної площі походило 95 «шкрібачок», 75 «різачків», 2 проколки, 1 «пила» та до 20 «нетипових» виробів із кременю [Щербаківський, 1919б, с. 74], що в сумі становить 193 (звичайно, якщо комбіновані знаряддя не обліковувалися кілька разів залежно від кількості робочих лез різного призначення). Однак характеризувалися ці знаряддя недостатньо – побіжно як приклади для підтвердження датування стоянки мадленським часом автор описав лише деякі речі.

Назви окремих категорій знарядь узяті в лапки не випадково. Причина цього – не тільки особливості тогочасної орфографії. Порівняння зображених речей із підписами до малюнків переконує, що терміном «угнута шкрібачка» дослідник міг позначити не скребачку, в сучасному розумінні, а зовсім інший виріб, наприклад бічний виїмчаторетушний різець [Щербаківський, 1919б, рис. 7, 4; 10, I, II], або скобель, виготовлений на бічній крайці платівки [там само, рис. 9, I]. При цьому останній був розміщений поміж «нетипового начиння»; в тій же групі знаходимо й подвійний скісноретушний різець, виготовлений на платівці, хоча у підписі він названий правильно: «різак бічний двоконечний» [там само, рис. 9, VI].

Учений, схоже, виділяв у комплексі два основні типи виробів: скребачки й різці. Перші розділялися на «вишуклі», до яких потрапляли звичайні типові півкруглі (під цією назвою розумілися кінцеві скребачки на видовжених скалках із дугоподібними лезами) й скребачки неправильної форми (кінцеві з опуклими асиметричними лезами, що могли мати гострі виступи), а також скребачки «угнуті» (цю категорію утворювали виїмчаторетушні різці та, якщо б такі були, кінцеві скобелі). Різак (зазвичай – різці) представлені були «різаками-шкрібачками» (наявність слідів підправки нуклеуса на голівці платівки теж сприймалася за скребачкове лезо), подвійними різакми, крім того, за формою робочої крайки, виокремлювалися різці у формі дзьоба папуги (з використанням французького терміна *bec de perroquet*), прямі різак, косі або діагональні й бічні (критерії цього розподілу лишаються незрозумілими), а за місцем розташування робочої грані – ліві чи праві. Вироби, що мали якісь відмінності від цих основних категорій потрапляли в групу «нетипового начиння», серед останнього розглядалися «скребачка угнута з боку» (платівка зі скобелеподібною виїмкою на бічній крайці), окремі різці, якщо вони мали додаткові, не пов'язані з основною функцією ділянки ретуші на бічних крайках. Ретушовані платівки характеризувалися як «ножики з ретушованим лезом», правильні ножеподібні платівки – «ножі без ретушу». Проколки не мали детальнішого типологічного розмежування. Вироби без вторинної обробки розподілялися на «скалки»: «lames» (платівки) та «відщепки» [Щербаківський, 1919б, с. 72–75].

Функцією скребачок дослідник вважав «вижолоблювання» кістяних виробів, а знарядь із ретушованими виїмками – обробку кістяних шил та голок [Щербаківський, 1919б, с. 72, 73].

Не вносять певності й записи до музейних інвентарних книг, виконані у 1930-х рр. Усього тоді були обліковані понад 375 крем'яних виробів (скребачки – більше ніж 65; різці – понад 7; різці, комбіновані з ножами – 2; ножі на платівках – більше ніж 37; скалки ретушовані – 4; уламки знарядь – понад 68; скобелі – 2; проколки – 32; сокири – 3; «різак» – 1; «рубило» – 1; свердла – 2; нуклеуси – 12; нуклеуси, перетворені на «гемблі» (масивні скобелеподібні знаряддя) – 4; скалки різних видів – більше ніж 81; первинні (?) скалки – 13; платівки – 27; різноманітні уламки кременю – кількість не може бути встановлена; відбійники – 3; жовно – 1; не конкретизовані вироби з кременю – 5 екз.) [Гавриленко й ін., 2002, с. 58]. Несподівано велика кількість проколов і занадто мала чисельність різців, переважання серед знарядь детальніше неідентифікованих виробів, позначених як уламки, наштовхують на роздуми про недостатню кваліфікацію авторів визначень. Тож з цієї інформації можна запозичити лише мінімально можливе число предметів із кременю у складі колекції з розкопок 1914–1916 рр. – 375 одиниць.

В.Я.Сергін намагався підрахувати загальну кількість виробів, виявлених у різних об'єктах житлово-господарського комплексу, розкритого Щербаківським. Зі стаціонарної житлової будівлі та пов'язаних із нею господарських ям походило 1599 речей, у тому числі 370 знарядь, а з урахуванням недокументованих знахідок сумарна кількість кременю могла становити, на його думку, близько 3600 екземплярів [Сергін, 1989, с. 11]. Нам, з огляду на наведені вище дані, остання цифра видається завищеною.

На щастя, збереглися і нещодавно були відшукані 6 таблиць рисунків крем'яних знарядь із розкопок 1914–1915 рр., власноруч виконані В.М.Щербаківським. Забрані дослідником до Праги, після війни вони разом з іншими матеріалами «буржуазно-націоналістичної» української еміграції були повернуті в Україну, де довгий час переховувалися у закритому фонді [ЦДАВО. – Ф. 3864. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 136–138, 140–142]. Всього вченим були замальовані 182 знаряддя (до музейного каталогу, як пам'ятасмо, ввійшло 181).

Рисунки виконані простим олівцем на аркушах міліметрового паперу іноземного виробництва. Поверх кожного зображення проставлявся його порядковий номер, інколи – номер ділянки розкопу (у двох випадках, коли всі замальовані предмети походили з одного квадрата, його номер фіксувався на верхньому полі аркуша), а також, літерою «h», – місце вимірювання товщини предмета (сама вона вказувалася цифрами збоку; профілі речей не зображались). Цікаво, що деякі з кременів, повернутих після спроби вивезення в роки війни до Німеччини, зберегли відповідні позначки олівцем, часто – на тих самих ділянках, що й на малюнках.

Таблиці малюнків на полях мали пояснюючі написи українською та російською мовами. Простим олівцем або тушшю вказувалася назва пам'ятки, рік розкопок, а якщо аркуш цілком займали зображення однотипних, на думку автора, предметів – на верхнє поле виносилася їхня загальна назва. Поряд з окремими малюнками простим олівцем зроблені примітки, такі, як «подвійний», «гострий край», «двойной», «обломок» тощо. Для нанесення спеціальних позначок під деякими зображеннями використовувалися кольорові олівці, наприклад кількість робочих лез скребачок фіксувалася короткими вертикальними червоними рисочками: однією та двома, відповідно (для одинарних скребачок ця позначка могла проставлятися на початку ряду, якщо він повністю складався з такого типу виробів). Зміст позначок жовтим олівцем – короткі косі чи горизонтальні штрихи, котрі супроводжували малюнки різців, залишається незрозумілий.

Написи, певно, зроблені в різний час, причому перші з них – російською мовою і простим олівцем, адже часто такі слова містять виправлення українською, виконані тушшю (наприклад, у слові «Гонцовск.» друга літера «о» замінена на «і»).

Оскільки тушшю рік усюди проставлений однаковий – «1914», а на одній таблиці зберігся й

олівцевий напис «1915», напрашується висновок, що дати позначалися по пам'яті й можуть не завжди відповідати істині.

Вірогідно, В.М.Щербаківський у ході роботи над крем'яним комплексом змінював свої визначення. Так, на арк. 138 він поставив по дві червоні рисочки поряд із зображеннями двох скребачок, комбінованих на протилежних кінцях із ретушними різцями (видно, спочатку дослідник вважав ці скребачки подвійними), але потім дописав біля однієї «burin» (тобто різець), біля другої з одного кінця «скребок», з іншого – «різець».

Розподіл знарядь за різними таблицями показує, що, крім основних категорій («шкрібачки» й «різакі») та нечисленного «нетипового начиння», Щербаківський був схильний виділити також «Шкрібачки вузькі і перехідного до різаків типу» (такою є загальна назва даної таблиці). Кожна з цих речей, за одним винятком, була позначена червоною цифрою «3». На інших аркушах дана позначка теж маркувала знаряддя, в яких дослідник убачав перехідні форми від скребачок до різців: скребачки, комбіновані з різцями; скребачки з дуже вузькими робочими лезами.

Цифрова фіксація товщини крем'яних виробів дозволила зіставити малюнки з записами у каталозі, де зазначалися довжина, ширина й товщина кожного предмета, й уточнити умови та дату знаходження всіх речей. Таким чином ми отримали майже повний список знарядь із розкопок 1914–1915 рр., доповнений ілюстраціями.

Існували, можливо, й інші малюнки, оскільки не всі знаряддя, зображені на рисунках, збігаються з уміщеними в публікацію В.М.Щербаківського 1919 р.

Порівняння зображень з оригіналами засвідчує високу точність прорисовування дослідником загальних контурів крем'яних виробів та огранювання їхніх дорсалів. Лише напрямок хвилястого зламу вказувався ним, на жаль, у поодиноких випадках.

На підставі малюнків В.М.Щербаківського і крем'яних виробів з його колекції, котрі збереглися у фондах Полтавського краєзнавчого музею, наведемо характеристику основної частини знаряддевого комплексу, здобутого розкопками 1914–1915 рр. Маємо вагомий підстави сподіватися, що цей опис цілком адекватно відобразить особливості та склад всієї збірки виробів із вторинною обробкою, виявлених за три роки досліджень, адже обсяг робіт 1916 р. був незначним.

Крем'яні, що походив з пам'ятки, двох основних кольорів: темно-сірий, інколи майже чорний, та світло-сірий, при незначній товщині – напівпрозорий. Окремі зразки темно-сірого кременю є плямистими від дрібних сірих включень. Незначний відсоток речей несе на спинках залишки кірки: білої крейдяної та жовтяної, що буває за кольором чорною, темно-сірою або темно-коричневою. Відразу під жовтяною кіркою зустрічався світло-коричневий прошарок, подекуди теж плямистий. Товщина останнього могла досягати близько 0,5 см, так що поодинокі вироби, виготовлені з цієї частини крем'яного жовна, й самі мають відповідний колір.

Первинні відщепи, хоч і нечисленні, все ж траплялися в збірці. Наприклад, одна зі скребачок сформована на первинному відщепі з чорною жовняною кіркою (рис.2:20). Цей факт суперечать твердженню П.І.Борисковського [1953, с. 313] про цілковиту відсутність в крем'яному комплексі Гінців скалок, спинку яких вкриває кірка, а отже, і висновку про те, що поселення зовсім не відіграло ролі майстерні, місця, куди приносилися жовна й шматки кременю, здійснювалося їхнє розщеплення та виготовлення з отриманих заготовок знарядь.

За походженням значна частина сировини може бути зіставленою з трахтемирівським, що під Каневом, родовищем, де у відслоненнях підосви високого правого берега Дніпра на поверхню виходять крейдиані відклади з конкреціями темного, майже чорного кременю з характерною жовтою підкіркою. Саме така сировина використовувалася епіграветськими мисливцями межиріцької культури Середнього Подніпров'я, на що вказують матеріали поселень Межирич, Добранічівка, Семенівка 2 [Залізняк, 1998, с. 18; Нужний, 1997, с. 9–10]. Не виключено також, що зустрінутий у Гінцях у меншій кількості темно-сірий, плямистий від численних світлих включень кремій походить з Десни. Там він зустрічається у крейдианих відкладах Новгород-Сіверського Полісся [Залізняк, там само].

До речі, В.М.Щербаківський відзначав невеликі розміри крем'яних виробів стоянки та значну, на його думку, утилізацію знарядь – «зужиття їх здебільшого з обох боків», що пов'язав з відсутністю в регіоні покладів якісної сировини, адже найближчі відомі йому крейдиані виходи, на Чернігівщині й Харківщині, розташовувалися на віддалі понад 300 верст [Щербаківський, 1919б, с. 75].

У переважній більшості крем'яні вироби не патиновані, це пояснюється їхнім заляганням на значній глибині [Шовкопляс, 1965, с. 117]. Лише окремі грані деяких речей «оконтурює» дуже легка блакитнувата патина. Виняток становить одна широка платівка, зі спинки суцільно вкрита подібною «вуаллю». Виріб зберіг рештки жовняної кірки та коричневої підкірки, тож через перебування у зовнішньому шарі жовна дана скалка могла зневоднитися дужче за інші, що, зрештою, й викликало її більшу патинізацію.

Одна зі скребачок почервоніла й розтріскалася від перебування у полум'ї, але відбулося це в період функціонування палеолітичного поселення чи під час пожежі музею, відповісти складно.

Скалки без вторинної обробки (так звані «заготовки») та відходи виробництва збереглися у мінімальній кількості, а інші підстави для відтворення інформації про цю частину комплексу (описи чи малюнки) відсутні. В.М.Щербаківський замалював лише один виріб, вірогідно платівчастий відщеп (рис.4:44). Це змушує обмежитися тільки наведенням відповідних статистичних даних (табл.1). Зауважимо лиш, що окремі з наявних неретушованих платівок

мають уздовж бічних крайок дрібні вищербинки – сліди використання.

Судячи з негативів попередніх відколів на спинках деяких платівок, для розщеплення використовувалися одно- та двоплощинні нуклеуси, а наявні скалки підживлення ядрищ, переоформлені у знаряддя, вказують, що площадки нуклеусів могли бути як прямими (2 екз.), так і косими (1 екз., кут 118°).

Крем'яну індустрію відзначає яскраво виражена платівчастість. Відщепові або близькі їм за характером заготовки – аморфні уламки, поперечні скалки підживлення площадок нуклеусів для виготовлення знарядь використовувались як виняток. Платівки недбало ограновані, зі злегка вигнутим профілем, здебільшого середньої товщини, мають нерівні й непаралельні крайки. Довжина цілих екземплярів коливається в межах 3,5–5,5 см, але могла сягати й понад 7 см. Більшість платівок середньоширокі та широкі (максимальна ширина – 2,7 см), скалки шириною менше ніж 0,7 см одиничні.

Платівчасті заготовки при виготовленні знарядь фрагментувалися (табл.2). Для основних категорій знарядь (скребачки, різці, геометричні мікроліти та вістря) відбиралися, насамперед, медіальні частини скалок. Тільки ретушовані платівки, в т. ч. зі скобелеподібними виїмками, використовувалися як цілими, так і попередньо розчленованими. Поширена в Гінцях техніка виготовлення знарядь на коротких перетинах платівок, як давно з'ясовано, є характерною для найпізнішої пори палеоліту [Борисковский, 1953, с. 314], зокрема подвійні скребачки зменшених пропорцій у пізньопалеолітичних комплексах прильодовикової зони Європи з'являються лише на завершальних етапах плейстоцену [Нужний, 2000, с. 50].

Спостерігається така залежність між товщиною платівки та видом знаряддя, з неї виготовленої. Тонкі, товщиною 0,25–0,5 см, слугували напівфабрикатами для мікролітів, вістер і ножеподібних інструментів, різці оформлялися на заготовках товщиною від 0,3 до 0,75 см, скребачки – від 0,4 до 1,2 см.

Найширші платівчасті заготовки йшли на виготовлення скребачок, для різців годилися рівною мірою й широкі, й середньоширокі скалки, мікронабір же формувався майже виключно на найвужчих, поміж наявних, платівках.

Провідна група знарядь – скребачки, домінуючий серед них тип – кінцева платівчаста (рис.1:1–62). Крім грубувато огранованих платівок використовувалися близькі до них платівчасті відщепи (напр.: рис.1:63) і дещо товщі поздовжні скалки підживлення фронтальних частин нуклеусів (рис.2:16,17), котрі за їхніми пропорціями цілком можна долучити до платівок. Більшість з кінцевих скребачок виготовлені на вкорочених заготовках. Вироби, оформлені на фрагментованих скалках, мають довжину до 3,4 см, при ширині 1,2–2,4 см. Відповідно, поодинокі знаряддя, виготовлені на цілих або майже цілих платівках, вирізняються більшою довжиною – до 5,7 см. Робочі

леза кінцевих скребачок розташовувалися переважно на дистальних частинах заготовок і мали правильну дугоподібну форму.

Певна кількість кінцевих платівчастих скребачок є подвійними (рис.2:1–9). Витягнуті пропорції останніх не дозволяють зарахувати їх до підокруглих скребачок, навіть коли ретуш з кінця скалки заходить на бічні крайки або коли леа розташовані досить близько одне від одного.

Украї обмежена кількість кінцевобічних платівчастих скребачок (рис.2:10–12) указує на випадковість цієї форми.

Відщепові скребачки за місцем розташування робочих крайок розпадаються на кілька груп, при деякому кількісному переважанні підокруглих, у яких леа займає близько двох третин периметра (рис.2:29–36), трохи менше кінцевих (рис.2:13–15,18–21). Траплялися кінцеві подвійні (рис.2:26–28) та кінцевобічні форми (рис.2:22–25). Окрім аморфних відщепів та уламків кременю, у 2 випадках скребачки виготовлялися на поперечних скалках підживлення площадок нуклеусів (рис.2:18,26).

За матеріалами інших досліджень Гінців простежено, що хоча в індустрії пам'ятки відомі підокруглі скребачки, котрі нагадують азильські типи, однак відретушовані леа ніколи не оперізують їх цілком [Борисковский, 1953, с. 317; Борисковский, Праслов, 1964, с. 34].

Нечисленні високі скребачки траплялися поміж виробів усіх типів і з'явилися, певно, при використанні заготовок надмірної товщини, особливо – технологічних скалок (рис.1:55; 2:6,16,18,26).

Значна частина скребачок комбінувалася з різцями, а скоріше переоформлялася (після затуплення лез?) для використання в іншій функції чи ушкоджувалася при такій спробі. Найчастіше це були кінцеві платівчасті скребачки, поєднані на протилежних кінцях скалок із бічними різцями – скісно- (рис.2:39–43,47) чи виімчаторетушними (рис.2:46). Двічі за площадку для зняття різцевої скалки слугував простий злам платівки, стільки ж разів – додатково необроблений протилежний скребачковому лезу кінець, що приводило до формування кутових (рис.2:37,45,50) та серединного (рис.2:44) різців. Тричі різцева скалка знімалася ударом безпосередньо по скребачковому лезу кінцевої (рис.2:49), кінцевобічної (рис.2:38) та кінцевої подвійної скребачок (рис.2:48), а утворені таким чином різці слід розглядати як бічні опуклоретушні.

Інші випадки наявності додаткових, крім скребачкових лез, ділянок вторинної обробки на тому чи іншому виробі не обов'язково вказують на зміну функції знаряддя. Так, одна з речей оброблена на кінці, протилежному робочому, підгострюючою ретушю, вірогідно, це підтісування для закріплення інструменту в руків'ї (рис.1:50). Серед подвійних кінцевих скребачок одна має ділянку підгострюючої ретуші вздовж бічної крайки (рис.2:7). До речі, нерегулярні пласкі фасетки простежуються на аналогічних частинах деяких інших кінцевих платівчастих

скребачок, що говорить про ймовірність епізодичного використання їхніх гострих необроблених крайок для різальних операцій. Це припущення підтверджується трасологічним вивченням гінцівських скребачок із розкопок 1935 р. [Борисковский, 1953, с. 317].

Різці перебувають на другому за чисельністю місці. Заготовками всіх їх слугували платівки. Бічні різці (рис.3:1–55) виготовлялися за допомогою стрімкої та напівстрімкої ретуші. Пануючий серед них підтип, як і загалом поміж різців, – скісноретушний, при чому 14 знарядь є подвійними (рис.4:1–14). Бічних виімчаторетушних (рис.3:51), прямо- (рис.3:49,50) та опуклоретушних різців (рис.3:52,54,55) мало. Можливо, вони є результатом переоформлення у різці інших знарядь, як наприклад кінцевих скребачок в опуклоретушні різці. Частина скісноретушних нагадує знаряддя, названі в літературі бічними різцями з ретушню, що плавно переходить на крайку, протилежну різцевому відколові (рис.3:20,23,25,31,41,42).

Бічні подвійні різці, оформлені на протилежних кінцях заготовок, однаково оброблених діагональним затуплюючим ретушуванням, при сходженні таких крайок за обрисами нагадують видовжені трапеції (рис.4:1–4), коли ж площадки різцевих відколів були паралельними – паралелограми (рис.4:5–14). До подвійних різців ми зарахували й вироби, що за формально-типологічними ознаками визначаються як різці, комбіновані з гостроскошеними вістрями, тобто одна з площадок для різцевого відколу, попри її ретельну підготовку, залишилася у них невикористаною (рис.4:3–5,8). Ці речі дають додаткові аргументи на користь висновку, що наявні у збірці гостроскошені вістря виступали напівфабрикатами різців.

Узагалі ж, існує справедлива думка, що бічні подвійні різці демонструють не якийсь специфічний тип різцевого інструменту, а динаміку переоформлення останніх у процесі використання [Рогачев, Аникович, 1984, с. 199]. Між іншим, багаторазове підправлення ріжучої кромки властиве в комплексі оформленню різців усіх типів. Один скісноретушний різець, вірогідно невдалий, швидше можна визначити як діагональний, комбінований із кутовим, на злам платівки, різцем (рис.3:53). Присутні й інші бічні різці, поєднані з кутовими (рис.4:16) або ж з серединними багатофасетковими (рис.4:15,17).

Кутові різці виготовлялися на зламах платівок, один із них є подвійним (рис.4:18–22).

Окремі різці комбінувалися, а ймовірніше, переоформлювалися з різальних (ножеподібних) знарядь, на що вказує наявність на їхніх бічних крайках підгострюючої ретуші (рис.3:20,49); на відповідних ділянках деяких інших інструментів присутні дрібні нерегулярні фасетки, утворені в результаті використання в зазначеній функції (рис.3:21,23,29; 4:8,14,22).

Різцеві відколи інколи були майже пласкими і заходили на черевце чи спинку заготовки (рис.3:16,42; 4:9,14,16), але, вірогідно, це сталося випадково,

внаслідок невдалих ударів, коли різцева скалка відділялася під гострим кутом до площини платівки.

При виготовленні мікролітів та вістер застосовувалося дрібне стрімке і напівстрімке ретушування. Серед виробів, що збереглися, присутні 4 платівки з затупленою бічною окрайкою, котра лише в одному випадку вирізняється помітною опуклістю, у решти ж є майже прямою. Типологічно ці речі розподіляються так: 2 мікрівістря з виділеними черешками, у яких гострий кінець отриманий завдяки сходженню необробленої та обробленої окрайок у дистальній частині заготовки (рис.4:35,36); платівка із затупленою окрайкою та обома кінцями – видовжений прямокутник (рис.4:42); платівка із затупленою окрайкою, у якій протилежна окрайка зазублена виїмками, в т. ч. ретушованими (рис.4:38). Профілі платівок із затупленою окрайкою майже прямі. Ретуш зрізала лише найтоншу частину окрайки, не надто заходячи в «тіло» заготовки. Черешки мікрівістер формувалися: в одному випадку – виїмкою ретушованої окрайки, в другому – ретушуванням обох окрайок в базальній частині виробу.

На малюнках В.М.Щербаківського розпізнаються вістря з частково затупленою бічною окрайкою (рис.4:37), підтрикутнозагострене вістря (рис.4:30) та три платівки із затупленим (?) кінцем, у одній з яких частково ретушовані також бічна окрайка і другий кінець (рис.4:39–41). Три останні речі, з огляду на пропорції, незначну ширину й товщину (0,5, 0,3 та 0,2 см) можна атрибутувати як атипові видовжені прямокутники чи, принаймні, як їхні напівфабрикати.

Представлені в комплексі гостроскошені вістря (рис.4:23–29), найвірогідніше, є заготовками екисноретушних різців – однієї з провідних категорій знарядь. Крім випадків недооформлення подвійних різців, це припущення побічно підтверджується більшою шириною (до 1,9 см) платівчастих заготовок, відібраних для виготовлення гостроскошених вістер, тоді як решта мікронабору сформована на дрібних платівках, близьких за шириною (0,8–1 см) до мікролітичних.

Гадки, що платівки та відщепи з навскісно зрізаним ретушню кінцем демонструють проміжну стадію виготовлення бічних різців, дійшли й інші дослідники, аналізуючи колекції Мізину [Рогачев, Аникович, 1984, с. 199] та Семенівки 2 [Нужний, 1997, с. 15]. Однак, оскільки оформлення різця було кінцевою стадією утилізації скалки (після зняття різцевого відколу її подальше перевикористання, як правило, виключалося), гостроскошені вістря перед цим могли використовуватися як ножі або якимось іншим чином.

Серед ретушованих платівок 2 речі мають скобелеподібні виїмки, оформлені вздовж бічних окрайок стрімкою та напівстрімкою ретушню по вентралу (рис.4:50,51). Решта скалок несуть епізодичні ділянки дрібної ретуші, що слідує за контуром заготовки, а також окремі вищербинки. Схоже, такі фасетки утворилися в процесі використання платівок із наявними гострими окрайками і є так званою

ретушню утилізації, а не результатом навмисної обробки, тож правильніше вважати ці вироби платівками зі слідами роботи. Фасетки частіше розташовуються вздовж дорсалу, але інколи вони зустрічаються й на вентралі (рис.4:45–49,52,53). На думку фахівців, подібні сліди з'являлися внаслідок короточасного використання знарядь при виконанні випадкових, несистематичних робіт різного характеру: розрізання м'яса, обробки кістки, дерева, інших матеріалів; тоді як для платівок-скобелів найвірогіднішим видається їхнє вживання при обробці поверхонь округлих стрижнеподібних предметів типу кістяних наконечників дротиків [Борисковский, 1953, с. 252–255; Шовкопляс, 1965, с. 126, 160]. Судячи з розмірів ретушованих виїмок, описані скобелі були придатні для обробки стрижнів, діаметр яких не перевищував 1,5 см.

Один виріб, зображений Щербаківським, нагадує ретушований відщеп (рис.4:43).

У комплексі була наявна невеличка серія перфораторів, виготовлених на різноманітних заготовках. У двох проколов, одна сформована на видовженій поперечній скалці підживлення площадки нуклеуса (рис.4:34), друга на аморфному відщепі (рис.4:31), на жальце перетворений існуючий гострий кінець, у першому випадку підправлений дрібною напівстрімкою ретушню, в другому – підгострюючим протилежним ретушуванням. Заготовками двох інших перфораторів виступили платівки (рис.4:32,33). Екземпляр, що зберігся, з жальцем, оформленим стрімким ретушуванням, схоже, мав подібне вістря на протилежному кінці скалки.

Кістяні вироби

Кістяні вироби з розкопок В.М.Щербаківського теж були видані неповно, збереглася ж частина з них. Наявність детальних публікацій про початковий склад збірки та її сучасний стан [Гавриленко й ін., 2002, с. 57–62; Гавриленко, у друці] дозволяє обмежитися стислим описом.

Колекція виробів із кістки та кісток зі слідами обробки, згідно з інвентарними книгами 1930-х рр., нараховувала 148 одиниць і складалася з кількох типологічних груп і низки індивідуальних форм.

Найбільш масовими знаряддями (39 шт.) були шила (проколки), переважно виготовлені з розрізаних по діагоналі трубчастих кісток зайця, рідше – псця. Невідділені епіфізи слугували зручними упорами для руки, підгострені жалами демонструють заполірованість, що виникла, вірогідно, в процесі роботи. Всі шила, котрі збереглися, належать до одного типу. За формою та величиною (довжина від 5 до 9 см) вони цілком подібні до таких самих знарядь з інших пізньопалеолітичних стоянок басейну Дніпра. Чи були наявні в колекції інструменти аналогічного призначення, але зроблені з кісток вовка, бивнів мамута або ж рогів оленя, як повідомляє музейна документація, залишається незрозумілим.

Стосовно 35 кістяних шил, записаних до Археологічного каталогу особисто Щербаківським, с

відомості щодо розмірів та умов знаходження. Так, 2 речі виявлені у бивневих трубах черепів мамутів, що входили до складу огорожі житла. Там само знайдено й принаймні одну з п'яти голок, виготовлену з гомілкової кістки північного оленя (?), котра мала розміри: довжина – 5,5 см, товщина – 0,1 см, діаметр отвору вушка – 0,5 мм [Щербаківський, 1919б, с. 69, 70, 75, рис. 6, 8].

Не були свого часу розпізнані представлені в сучасній колекції 2 уламки наконечників дротиків підовального перетину, виготовлені з бивня мамута. Один із них, оздоблений кільцевими поперечними нарізками, Щербаківський [1919б, с. 70, 75, рис. 6, 6] вважав шилом.

Із заповнення житла походило молоткоподібне знаряддя з рогу північного оленя [Щербаківський, 1919б, с. 70, 75, рис. 5]. Інвентарні книги повідомляють про ще один такий виріб, а також про кайлоподібне (?) знаряддя з оленього рогу та клиноподібне – з кістки мамута. Вони втрачені, однак подібні знахідки досить типові для пізнього палеоліту прильодовикової смуги Східної Європи.

Індивідуальні форми представлені «фібулою» – невеликим фігурним виробом із бивня мамута, що за формою нагадує деякі палеолітичні «жезли» [Борисковский, 1953, с. 323–324; Борисковский, Праслов, 1964, с. 34–35], однак за призначенням, швидше, може трактуватися як застібка для одягу [див.: Бадер, 1983, с. 17–18]. І саме застібкою або головною шпилькою вважали знахідку перші її дослідники [Щербаківський, 1919б, с. 70, 71, 75, рис. 6, 7; Городцов, 1923, с. 289; 1926, с. 31; Рудинський, 1928, с. 34].

Далі назвемо ще більш мініатюрний виріб, котрий своїм віцілим фрагментом нагадував попередній або мав вигляд двозубої виделочки [Гавриленко, у друці]. Дещо схожий невеличкий кістяний предмет із поселення Межиріч, на жаль, теж обламаний по розширеній частині, розглядається як сторожок до мисливської пастки [Філіпов, 1984, с. 39, рис. 4, 2].

Кілька речей могли відігравати роль підвісок, можливо – амулетів. Це залощене від тривалого використання ікло вовка [Городцов, 1926, с. 31–32, табл. V, рис. 44], що його З.О.Абрамова [1962, с. 40] вважала прикрасою, та фрагмент нижньої щелепи бурого ведмеда з одним іклом і розширеним (шляхом свердління) природним отвором. Щоправда, вказівка В.М.Щербаківського на зламність ікла змушує не відкидати й утилітарну функцію виробу [Щербаківський, 1919б, с. 69, 70, 75, рис. 5].

Останній предмет та деякі інші речі з розкопок ученого («фібула», наконечник із кільцевими нарізками, голка) набули значення хрестоматійних при ілюструванні матеріальної культури суспільства пізньопалеолітичних мисливців на мамутів [див., напр.: Давня історія України, с. 72, рис. 16, 5, 8–10].

Значного розголосу отримала й знахідка у господарській ямі в 1916 р. шматка бивня мамута з вигравірованою вздовж усього уламка тонкою, злегка

вигнутою лінією, від якої під прямим кутом відходили, чергуючись у певній ритміці, рисочки різної довжини. Про своє відкриття, зроблене в кабінетних умовах, при промивці вкритих вапняною кіркою остеологічних матеріалів «соляним квасом» В.М.Щербаківський повідомив Ф.К.Вовка, бажаючи дізнатися, чи не траплялися тому подібні речі, для чого навів у листі схематичне зображення предмета. Сам же дослідник розглядав його як своєрідну бирку – «запис якихось речей». Залишається тільки пошкодувати, що намір ученого сфотографувати бивень залишився нереалізованим [Кононенко, Супруненко, 1994, с. 170–173; мал. 3; 4; 1995, с. 175], адже після виїзду Щербаківського до Праги ця унікальна річ, зберігаючись укупі з банальними фауністичними матеріалами стоянки, напевно, загинула під час пожежі будинку Полтавського музею 1943 р. [Кононенко, Супруненко, 1994, с. 168].

Оскільки гравіювання не узгоджувалося з контурами бивня, дослідники заперечили його виключно орнаментальне значення [Борисковский, 1940, с. 94, рис. 65; Борисковский, 1953, с. 324, рис. 168; Борисковский, Праслов, 1964, с. 35; Абрамова, 1962, с. 40, табл. XXXIX, 2], а О.Маршак розпізнав у ньому місячно-календарний запис [Marshack, 1972, р. 38–41, fig. 5; 6]. Услід за ним, й інші автори називають виріб «рахівною лінійкою», необхідною при фіксації подій місячного циклу [Давня історія України, с. 107–108].

Про інші кістяні вироби, представлені переважно в уламках, наявні джерела не зберегли чітких і зрозумілих відомостей щодо їхньої форми чи призначення. Серед них – бивень мамута з убитим у нього каменем та шматок бивня з гладковишліфуваною прямою гранню, котрий міг, на думку В.О.Городцова, що описав його [1926, с. 31], бути фрагментом якогось дуже ретельно обробленого предмета.

До збірки потрапило й чимало кісток із нарізками, насічками, зарубками та іншими слідами обробки, найчастіше це були бивні мамута, ребра різних тварин, роги північного оленя. Зокрема В.М.Щербаківський [1919б, с. 69] вважав, що деякі розколоті вздовж з однією пласкою гранню фрагменти бивнів зі скупчення І призначалися для подальшого виготовлення з них якихось виробів. Ще 3 кістки невказаної належності відповідно до записів до інвентарних книг мали сліди пофарбування.

В колекції перебувала й пробита лопатка мамута, яку після робіт В.Я.Сергіна можна зіставити зі згаданими при описі решток житла іншими елементами покрівлі споруди.

Фауна

Війна, розпочата у 1914 р., перешкодила обробці фауністичних матеріалів фахівцями-палеонтологами [Щербаківський, 1919б, с. 63]. Цим мав займатися Г.Ф.Мірчинк, тодішній приват-доцент Московського університету, однак результати його роботи невідомі [Городцов, 1923, с. 286]. Тож В.М.Щербаківський та його науковий консультант В.О.Городцов

варіювалися власними визначеннями, що викликало певні суперечності між ними.

Обидва дослідники сходилися в тому, що найбільш численними були рештки мамутів (вони домінували), пізніших оленів і зайців. Далі московський археолог називав поодинокі кістки бика, лося, бурого ведмеда, уламок ікла кабана, зуб вовка [Городцов, 1923, с. 287; 1926, с. 26], тоді як його опонент залишав відкритим питання наявності бика, підкреслюючи, що в будь-якому випадку *Bos priscus* не відігравав важливої ролі в економічному житті мешканців стоянки, присутність же лося і кабана заперечував категорично, а відповідні рештки, ріг у першому випадку, шматок емалі – у другому, зіставляв з ланню (*Cervus dama*) та з ведмедем, котрого відносив до виду печерного [Щербаківський, 19196, с. 70; Sierbakiwskyj, 1927, s. 28], що встигло увійти до інших видань [Ефименко, 1953, с. 353].

Проте аналіз музейної документації 1930-х рр., яка, схоже, ґрунтувалася на визначеннях І.Г.Підоплічки [Гавриленко й ін., 2002, с. 59], та публікації останнього, здійснені на підставі вивчення фауни з розкопок І.Ф.Левицького та з колекції Полтавського музею [Підоплічко, 1936; Підоплічко, 1938, с. 146; 1947, с. 14–17; 1956, с. 107], дозволяють констатувати походження з площі, дослідженої В.М.Щербаківським, решток таких тварин промислової групи, в порядку зменшення кількості: мамута, північного оленя, зайця, вовка, байбака, песця, ведмеда бурого. Всього однією кісткою були репрезентовані бізон, рись і росомеха. Крім того, в заповненні ями № 5 В.Я.Сергіним знайдені кістки коня [Сергін, 1983, с. 26], відсутні в інших об'єктах даного житлово-господарського комплексу [Щербаківський, 19196, с. 75; Підоплічка, 1947, с. 12].

Непромислова група представлена кістками ховраха, щура водяного, сліпця звичайного.

В приватному листуванні В.М.Щербаківський відзначав також рештки птахів – сойки [Франко, 1992, с. 56].

Перелік малакофауни, за музейною документацією, обмежується 1 черепашкою *Unio* та 2 мушлями неназваного виду. Можливо, вони належали іншому річковому моллюскові – *Anodonta*, якого теж згадував Щербаківський [19196, с. 70]. В.О.Городцов [1923, с. 288; 1926, с. 26] гадав, що обидва види до культурного шару могли потрапити випадково, наприклад, бути занесені птахами. З іншого боку, ці моллюски придатні для споживання людиною, що може вказувати на певне поширення збиральництва [Борисковский, 1953, с. 325]. Остання версія є більш переконливою з огляду на знаходження мушель у заповненні стаціонарного житла. А сам факт наявності решток моллюсків серед харчових покидьків може виступати додатковим свідченням функціонування помешкання не лише впродовж холодного періоду року.

Багато уваги приділили перші дослідники житлово-господарського комплексу стану збереженості решток мамутів. Так, В.М.Щербаківський констатував диспропорційне співвідношення різних частин кістяків тварин: при чисельності бивнів і черепів траплялося

вкрай мало тазових кісток і хребців [Щербаківський, 19196, с. 67]. Деякі кістки мамутів, зокрема зі скупчення I, мали сліди погризів дрібних тварин [Городцов, 1926, с. 22].

З усіх черепів мамутів із житла, розчищення яких застав В.О.Городцов, бивні були вибиті, а один бивень (він належав дуже молодій тварині) відламаний біля носових кісток [Городцов, 1923, с. 287; 1926, с. 22]. В.Я.Сергін, дослідивши залишені на місці 22 черепи, засвідчив, що, крім двох випадків, бивневі альвеоли виявилися порожніми. Зуби в більшості випадків теж були виламані. При цьому наявні ознаки виламування ще свіжих бивнів [Сергін, 19816, с. 43]. До ям черепи також потрапляли з уже вилученими бивнями і зубами [Щербаківський, 19196, с. 67].

Очевидно, бивні виламувалися з черепів, оскільки передбачалося використання останніх в обкладці тих чи інших споруд, а самі бивні, крім того що знаходили важливе застосування в конструкції жител, слугували цінним матеріалом для виготовлення різноманітних знарядь, побутових речей та прикрас.

В.О.Городцов використав гінцівські матеріали для розв'язання проблеми, актуальної дотепер: шляхом полювання здобувала мамутів палеолітична людина чи їхні рештки, виявлені на стоянках, є результатом збиральництва й утилізації трупів загинув тварин?

Усі черепні коробки мамутів із дослідженого комплексу були розбиті у давнину з розкриттям мозкової порожнини. Розбитою виявилася й більшість трубчастих кісток [Щербаківський, 19196, с. 67; Городцов, 1926, с. 20, 22, 25, 31]. Оскільки мозок, заради якого розкривалися черепи, – ніжна речовина, що швидко псується і не може зберігатися довгий час у замороженому стані, утилізувати подібним чином доцільно було лише голови впольованих тварин, а не викопаних замерзлих трупів [Городцов, 1923, с. 287; 1926, с. 25–26]. Переважання решток молодих особин свідчило, на переконання вченого, про вибіркового характер полювання на мамутів [Городцов, 1926, с. 25].

Обидва аргументи – вилучення мозку та значна питома вага кісток молодяку – знайшли підтримку як свідчення мисливського походження решток мамутів у фауні Гінців у працях інших дослідників [Борисковский, 1953, с. 208, 325; Сергін, 19816, с. 43–44].

З домінування кісток мамута В.О.Городцов схилявся зробити висновок, що саме ця тварина виступала основним об'єктом полювання, а отже, й харчування. Проте співвідношення фауністичних решток на користь мамута могло скластися штучно – крупні кістки мали кращі шанси зберегтися порівняно із залишками дрібних тварин [Городцов, 1923, с. 287; 1926, с. 25].

На підставі ж знахідок у заповненні однієї з ям анатомічних груп кісток лапок зайця вчений реконструював спосіб знімання шкурок із тушок тварин, котрий передбачав відрізання і викидання кінцівок [Городцов, 1926, с. 23].

Табл. 1. Крем'яний інвентар дослідженого В.М.Щербаківським житлово-господарського комплексу

НАЗВА ВИРОБУ	Кількість	% від загального числа знарядь
Скребачки: на платівках кінцеві / кінцеві подвійні —“— кінцевобічні на відщепях підокруглі —“— кінцеві / кінцеві подвійні —“— кінцевобічні	100* 65 / 9 3 9 7 / 3 4	45,4
Різці: бічні на платівках у т. ч. скісно- / виімчасто- / опукло- / пряморетушні кутові на платівках	77 72 67 / 1 / 2 / 2 5	34,8
Комбіновані знаряддя (всі – на платівках): скребачки кінцеві, комбіновані з різцями бічними / кутовими / серединними —“— кінцеві подвійні, комбіновані з бічними різцями —“— кінцевобічні, комбіновані з бічними різцями	14 8 / 3 / 1 1 1	6,3
Геометричні мікроліти та вістря: вістря гостроскошені вістря із затупленою окрайкою та виділенням черешком вістря з частково затупленою окрайкою вістря (?) підтрикутнозагострені прямокутники видовжені прямокутники видовжені атипові платівки із затупленою окрайкою	16 7 2 1 1 1 3 1	7,2
Платівки ретушовані: зі скобелеподібними виїмками з ділянками дрібної ретуші	9 2 7	4,1
Відщепи ретушовані	1	0,4
Перфоратори	4	1,8
Усього знарядь, виготовлених на платівках / на відщепях	221 196 / 25	88,7 / 11,3
Платівки без вторинної обробки: товщиною 0,7–1,4 см товщиною понад 1,4 см	7 5 2	
Відщепи без вторинної обробки, технологічні скалки: відщепи платівчасті лусочки скалки різцеві	10 5 1 4	
Усього скалок без вторинної обробки	17	
Усього речей у комплексі	238	

* До підрахунків включена скребачка з колекції К.М.Скаржинської, представлена у нинішній збірці Полтавського краєзнавчого музею, однак, вірогідно, не пов'язана з даним житлово-господарським комплексом.

Табл. 2. Характер платівчастих заготовок житлово-господарського комплексу, розкопаного В.М.Щербаківським (за збіркою Полтавського краєзнавчого музею)

НАЗВА ВИРОБУ	Платівки середньоширокі				Платівки широкі			
	цілі	про-кси-маль-ні ча-стини	меді-альні части-ни	дис-тальні части-ни	цілі	про-кси-маль-ні ча-стини	меді-альні части-ни	дис-тальні части-ни
Платівки без вторинної обробки	3		1	1		1		1
Скребачки		1	1	3	1	4	11	6
Різці	1		9	1		1	12	
Геометричні мікроліти та вістря	1	2	3				1	
Платівки ретушовані	2	1	1	1	3		1	
Перфоратори			1					
Усього по групах	7	4	16	6	4	6	25	7
	33				42			

Інші матеріали з розкопок

Про знахідки точильних каменів, призначених для зточування і шліфування дрібних кістяних виробів, таких, як шила й голки, повідомляв В.О.Городцов, а камені неправильної форми використовувалися, на його думку, для розбивання невеликих кісток чи якоїсь подібної роботи нерегулярного характеру [Городцов, 1923, с. 289; 1926, с. 30]. Аналогічних поглядів дотримувався П.Й.Борисковський, але він також припускав, що кам'яні плитки зі слідами стертості та пришліфування могли слугувати зернотерками [Борисковский, 1953, с. 323]. В музейних документах дані вироби позначені як камені відшліфовані (2 шт.), точильний камінь, камінь шліфувальний для кістки, виготовлений з пісковика, та сокира кам'яна.

До складу колекції входили численні (не менше ніж 51 шт.) зразки лесу, вохри, попелу, шматки бурштину, гематиту (кривавику), пісковика, граніту. З повідомленнями інвентарних книг цілком кореспондують знахідки В.Я.Сергінін [1978б, с. 134; 1978в] у заповненні житла бурштину та гематитових стрижнів. Узагалі ж, конкреції викопного середньодніпровського бурштину, як і вироби з нього, нерідко знаходять на пізньопалеолітичних пам'ятках епігравецької межирицької культури. Такі матеріали відомі в колекціях належних до цієї спільноти Межирічів, Добранічівки, Семенівки 2, як і більш давнього Мізинського поселення [Шовкопляс, 1965, с. 286; Нужний, 1997, с. 18].

Колекцію Щербаківського супроводжували документальні матеріали: 3 схеми (план розташування стоянки; план пам'ятки з позначенням розкопів Ф.І.Камінського, Р.І.Гельвіга та власних; виконаний В.О.Городцовим розріз Гінцівської стоянки по

меридіональній лінії) і 2 фото (вигляд місця розташування стоянки та робочий момент розкопок). Вірогідно, в ході польових досліджень знімків було зроблено значно більше, адже в попередньому повідомленні про результати розкопок учений шкодував, що позбавлений можливості у цьому виданні відтворити фотографічні ілюстрації, й збирався обов'язково це зробити в детальніших публікаціях [Щербаківський, 1919б, с. 65], а дві світліни 1915 р. з Полтавського музею із зображеннями ями 1 (купа IV) наводив у своїй праці І.Ф.Левицький [1947, с. 244, табл. IV, 3; с. 245, табл. V, 16].

Здійснена нами спроба реконструювати основні результати розкопок В.М.Щербаківським Гінцівської палеолітичної стоянки ще раз підтвердила надзвичайну плідність цих робіт. З'ясувалося також, що багато інформації, котра вважалася втраченою, збереглося, щоправда, розпорошеною по різних, часто важкодоступних, джерелах. Однак зведені воєдино, ці дані дозволяють скласти цілком адекватне уявлення як про конструктивні особливості виявлених у 1914–1916 рр. археологічних об'єктів, так і про характерні риси крем'яної та кістяної індустрії мешканців стоянки, проливають світло на окремі сторони їхнього способу життя та модель господарської адаптації, а в дечому – навіть на складний духовний світ давнього населення прильодовикової зони Східної Європи. Значною мірою дякувати за таку можливість ми повинні самому Вадимові Щербаківському, котрому тільки виключно складні життєві обставини завадили повноцінно завершити розпочату дослідницьку програму.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР // САИ. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – Вып. А 4–3. – 85 с., 63 табл. ил.

Бадер О.Н. О назначении так называемых «жезлов» // Изыскания по мезолиту и неолиту СССР. – Л.: Наука, 1983. – С. 14–18.

Бирюков В.П. В.М.Щербаковский и его лекции по археологии на курсах украиноведения в городе Хороле, Полтавской губ. (июль, 1917 г.) // ПАЗ. – Полтава, 1995. – № 4. – С. 14–36.

Бонч-Осмоловский Г.А. 10 лет советских работ по палеолиту // Природа. – 1934. – № 2. – С. 60–64.

Борисковський П.Й. Людина кам'яного віку на Україні: Наук.-попул. нарис. – К.: Вид-во АН УРСР, 1940. – 130 с.

Борисковський П.Й. Огляд історії вивчення палеоліту України // Археологія. – К., 1947. – Т. I. – С. 85–99.

Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – № 40. – 464 с.

Борисковский П.И. Петр Петрович Ефименко. Воспоминания ученика // СА. – М., 1989. – № 3. – С. 253–259.

Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья // САИ. – М.–Л.: Наука, 1964. – Вып. А 1–5. – 56 с., 31 табл. ил.

Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура (до історії ранньомезолітичного населення Лівобережної України). – Полтава: АСМІ, 2000. – 128 с.

Гавриленко І.М. Житлово-господарські комплекси мезолітичної стоянки В'язівки 4а: спроба реконструкції // Vita antiqua. – К.: Стило, 2001. – № 3–4. – С. 180–188.

Гавриленко І.М. В.Щербаківський і житла Гінцівської стоянки: відкриття, яке не могло відбутися // Титульний етнос: здобутки, втрати. – Полтава-Опішне, 2002а. – С. 29–39.

Гавриленко І.М. Стаття В. Щербаківського про деякі палеолітичні та палеонтологічні місцезнаходження України (Sierbakiwskyj V.

Bemerkungen über neue und wenig bekannte paläolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. – Leipzig, 1927. – Band IV. – S. 27–30, mit 2 Abb.) // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2002б. – С. 106–111.

Гавриленко І.М. Кам'яні та кістяні вироби Гінцівського пізньопалеолітичного поселення (за матеріалами Полтавського краєзнавчого музею) // У друці.

Гавриленко І.М., Лугова Л.М., Мельникова І.С. Матеріали Гінцівської палеолітичної стоянки у Полтавському краєзнавчому музеї (з історії формування колекції) // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2002. – № 1. – С. 51–64.

Гавриленко М.І. До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею // Полтавський археологічний збірник. – Полтава: Полт. літератор, 1993. – № 1. – С. 9–16.

Городцов В.А. Археология. Т. 1. Каменный период. – М., Пг.: Госиздат, 1923. – 397 с.

Городцов В.А. Исследование Гонцовской палеолитической стоянки в 1915 г. // Тр. отд. археологии РАНИОН. – М., 1926. – Вып. I. – С. 5–40.

Громов В.И. Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР (млекопитающие, палеолит) // Труды ин-та геологич. наук. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – Вып. 64. – 521 с.

Давня історія України: В 3 Т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1: Первісне суспільство. – 558 с.

Ефименко П.П. Дородовое общество: Очерки по истории первобытно-коммунистического общества // Известия ГАИМК. – М.–Л.: Соцэкгиз, 1934. – № 79. – 532 с.

Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. – 3-е изд. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 663 с.

Ефименко П.П., Береговая Н.А. Палеолитические местонахождения СССР // Палеолит и неолит СССР / МИА. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – № 2. – С. 254–292.

Залізняк Л.Л. Передісторія України Х–V тис. до н. е. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 305 с.

Засідання Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. I. – С. XI–XVI.

Кигим С.Л., В.В.Докучась, В.І.Вернадський та Полтавщина // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. – Полтава, 1991. – С. 5–20.

Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б. З епістолярної спадщини Вадима Щербаківського // ПАЗ. – Полтава, 1994. – № 2. – С. 167–176.

Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б. Листи Вадима Щербаківського до Федора Вовка // ПАЗ. – Полтава, 1995. – № 4. – С. 167–177.

Криштафович Н.И. Станции древнейшего палеолитического человека на территории Европейской России и их геологический возраст // Дневник XI съезда русских естествоиспытателей и врачей. – СПб., 1902. – № 4. – С. 133–134.

Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. – Вид. 2-ге, репринтне. – Полтава, 1994. – 140 с.

Левицький І.Ф. Гонцівська палеолітична стоянка (За даними досліджень 1935 р.) // Палеоліт і неоліт України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1947. – Т. I. – С. 197–247.

Мовша Т. Г., Шарафутдінова І.М. Вадим Щербаківський (до 120-річчя від дня народження) // Археологія. – К., 1996. – № 3. – С. 132–133.

Невідомий лист Д.І.Яворницького / Публ., коментарі та передмова Супруненка О.Б. // Полтавський археологічний збірник. – Полтава: Полт. літератор, 1993. – № 1. – С. 107–111.

Нестуля О.О. В.М.Щербаківський і охорона пам'яток Полтавщини // АЗ ПКМ. – Полтава, 1992. – Вип. 2. – С. 59–63.

Нужний Д.Ю. Проблема сезонної адаптації фінальнопалеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епіграветські пам'ятки у басейні Трубежу // Археологія. – К., 1997. – № 2. – С. 3–23.

Нужний Д.Ю. Епіграветські пам'ятки Овруцького кряжу // Археологія. – К., 2000. – № 2. – С. 37–56.

Пидопличко І.Г. Фауна Гонцовської палеолітичної стоянки // Природа. – 1936. – № 2. – С. 113–116.

Пидопличко І.Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1938. – Вип. 1. – 176 с.

Пидопличко І.Г. Дослідження палеоліту в УРСР // Палеоліт і неоліт України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1947. – Т. I. – С. 7–39.

Пидопличко І.Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. 2. – 234 с.

Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава, 1928. – Т. I. – С. 29–62.

Сергин В.Я. Рец.: І.Г.Пидопличко. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. Изд-во «Наукова думка». 1969 // СА. – М., 1971. – № 3. – С. 306–307.

Сергин В.Я. Исследование палеолитического жилища в Гонцах // Археологические исследования на Украине в 1976–1977 гг. / ТД XVII конф. ИА АН УССР. – Ужгород, 1978а. – С. 20.

Сергин В.Я. Раскопки в Гонцах // Природа. – 1978б. – № 12. – С. 133–134.

Сергин В.Я. Раскопки палеолитического жилища в Гонцах // АО 1977 г. – М.: Наука, 1978в. – С. 83.

Сергин В.Я. Раскопки Гонцовского палеолитического поселения // АО 1978 г. – М.: Наука, 1979. – С. 402.

Сергин В.Я. Раскопки жилищно-хозяйственного комплекса в Гонцах // АО 1979 г. – М.: Наука, 1980. – С. 336–337.

Сергин В.Я. Раскопки в Гонцах // АО 1980 г. – М.: Наука, 1981а. – С. 310.

Сергин В.Я. Раскопки жилища на Гонцовском палеолитическом поселении // КСИА. – М.: Наука, 1981б. – Вып. 165. – С. 43–50.

Сергин В.Я. Назначение больших ям на палеолитических поселениях // КСИА. – М.: Наука, 1983. – Вып. 173. – С. 23–31.

Сергин В.Я. Работы в Гонцах // АО 1985 г. – М.: Наука, 1987. – С. 410.

Сергин В.Я. К основной проблематике палеолитических поселений среднеднепровского типа // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины / ТДС обл. науч.-практич. семинара. – Полтава, 1988а. – С. 20–21.

Сергин В.Я. Раскопки Гонцовского поселения // 1000-летие города Лубны / ТДС обл. науч.-практич. конф. – Лубны, 1988б. – С. 5–7.

Сергин В.Я. Гонцовское палеолитическое поселение // Охрана и исследования памятников археологии Полтавщины / II обл. науч.-практич. семинар. – Полтава, 1989. – С. 10–12.

Сергин В.Я. Исследование памятников среднеднепровского типа // КСИА. – М.: Наука, 1990. – Вып. 202. – С. 49–53.

Супруненко О. Вадим Щербаківський: сторінки біографії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1993. – С. 86–100.

Супруненко О.Б. З листування з Володимиром Вернадським // ПАЗ. – Полтава, 1995. – № 4. – С. 178–183.

Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). – К. – Полтава: Археологія, 2000. – 392 с.

Ульяновський В. Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини // Вст. ст. до кн.: Щербаківський Вадим. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці. – К.: Либідь, 1995. – С. 5–101.

Феофилактов К.М. О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на р. Удае Лубенского уезда Полтавской

губ. // Труды III Археологического съезда. – К., 1878. – Т. 1. – С. 153–159.

Філіпов О.К. Обработка та використання кістяних предметів на пізньопалеолітичному поселенні Межиріччі // Археологія. – К., 1984. – № 48. – С. 35–47.

Франко О.Е. В.М.Щербаковский – исследователь Полтавщины (по архивным материалам) // АЗ ПКМ. – Полтава, 1992. – Вып. 2. – С. 55–58.

Хроніка // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вып. I. – С. 95–105.

Черныш А.П. Поздний палеолит // Археология Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 1. – С. 54–83.

Шовкоплас І.Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 424 с.

Шовкоплас И.Г. Мезинская стоянка (к истории Среднеднепровского бассейна в позднелпалеолитическую эпоху). – К.: Наук. думка, 1965. – 327 с.

Щербаківський В. Провідник по археологічному відділу Полтавського Народного Музею з коротким описом передисторичного життя на Полтавщині. – Полтава: Друкарня Я.Е.Брауде, 1919а. – IV + 25 с.

Щербаківський В. Розкопки палеолітичного селища в с. Гонцах, Лубенського повіту в 1914 і 1915 р. // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919б. – Вып. I. – С. 61–78.

Breuil I. // L'Anthropologie. – O. XXXIV. – 1924. – 15. – P. 427.

Burkitt M.C. Archeological work in Ukrain by Professor Scerbakivskyi // The Antiquaries journal. – July 1925 (Vol. V, 13). – P. 273–277.

Marshack A. The roots of civilization. The cognitive beginnings of man's first art, symbol and notation. – New York, 1972. – 413 p.

Scerbakiwskij V. Eine paläolithische Station in Honci (Ukraine) // Die Eiszeit. – Leipzig, 1926. – Band III., H. 2. – S. 100–116.

Scerbakiwskyj V. Bemerkungen über neue und wenig bekannte paläolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. – Leipzig, 1927. – Band IV. – S. 27–30.

SUMMARY

At the article, results of excavation late paleolithic site Gintzi by Vadim Shcherbakivsky, are analyzed. His works were made in 1914–1916 years in the conditions worsening political and economical situation in Russian empire. The researcher could not continue field researches and finish scientific processing of the extracted materials.

Fortunately, some documentary sources, which full enough have allowed to characterized design features of the objects revealed by Vadim Shcherbakivsky – stationary dwelling from the mammoth bone and some householder's holes, were kept. Besides, we have an opportunity to describe the flint and bone products founded in filling of these objects. All this information important for reconstruction of the model of economic adaptation of the ancient population near-glacial zones of the East Europe.

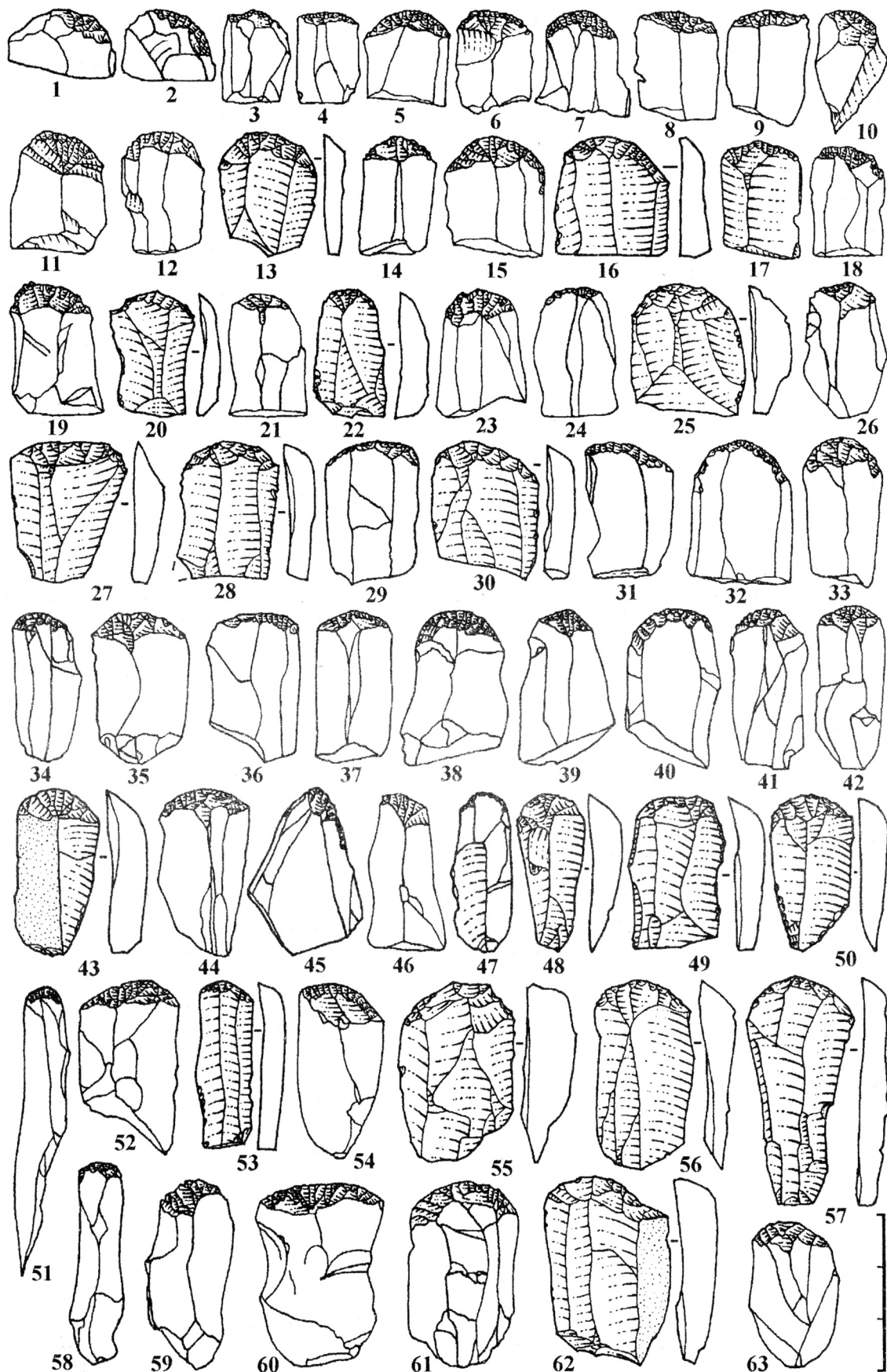

Рис. 1. Крем'яні скребачки (тут і далі: напрямок хвилястого зламу вказано для виробів, які збереглися до сьогоднішнього дня або були замальовані В.О.Городцовим [1926, табл. V], М.Я.Рудинським [1928, табл. I], П.П.Ефименко [1953, рис. 269; 270], П.Й.Борисовским [1953, рис. 167; Борисовский, Праслов, 1964, табл. XXX]).

Fig. 1. Flint scrapers.

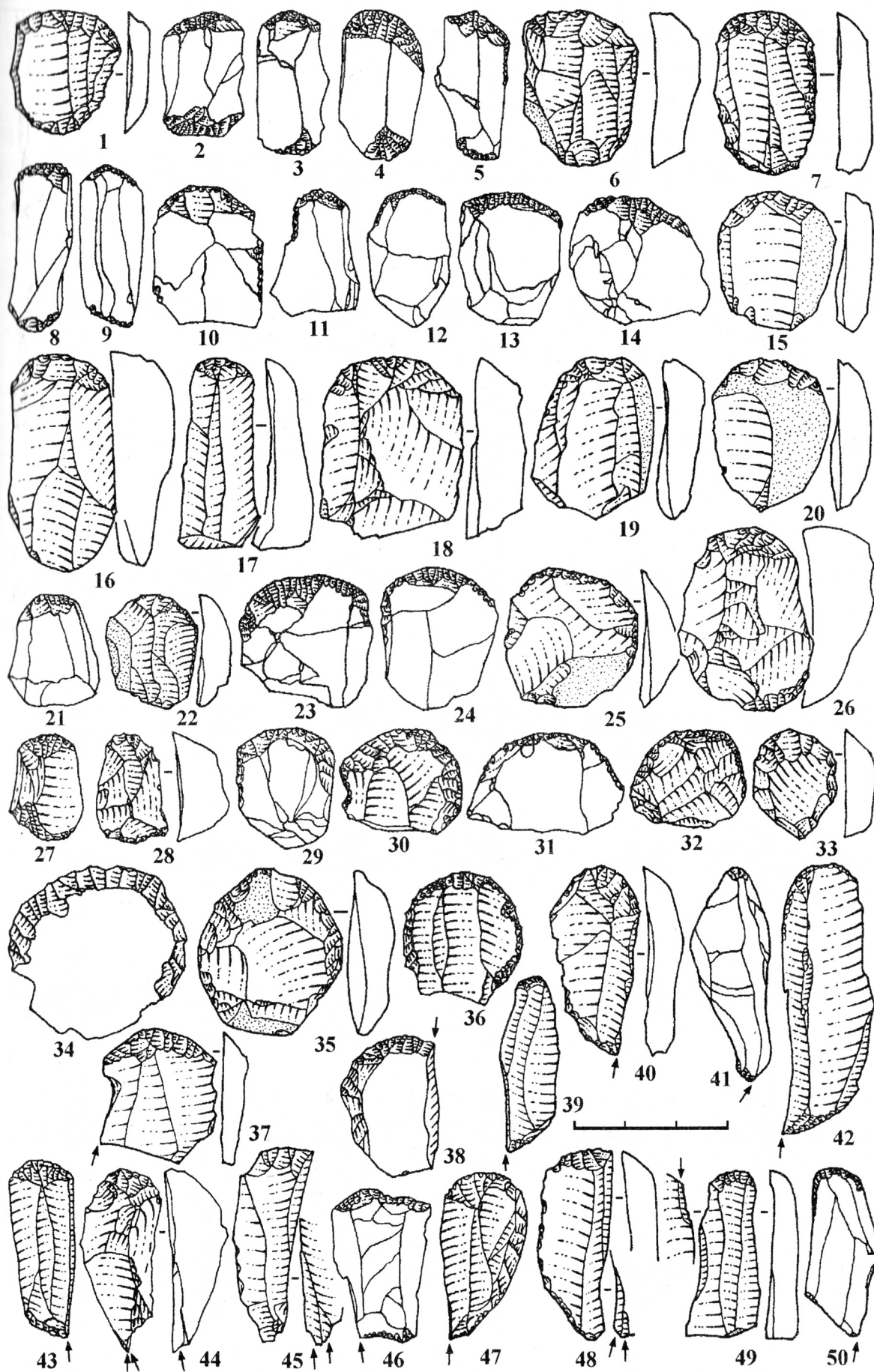

Рис. 2. Крем'яні вироби: скребачки (1–36), скребачки, комбіновані з різцями (37–50).

Fig. 2. Flint tools: scrapers (1–36), burin-scrapers (37–50).

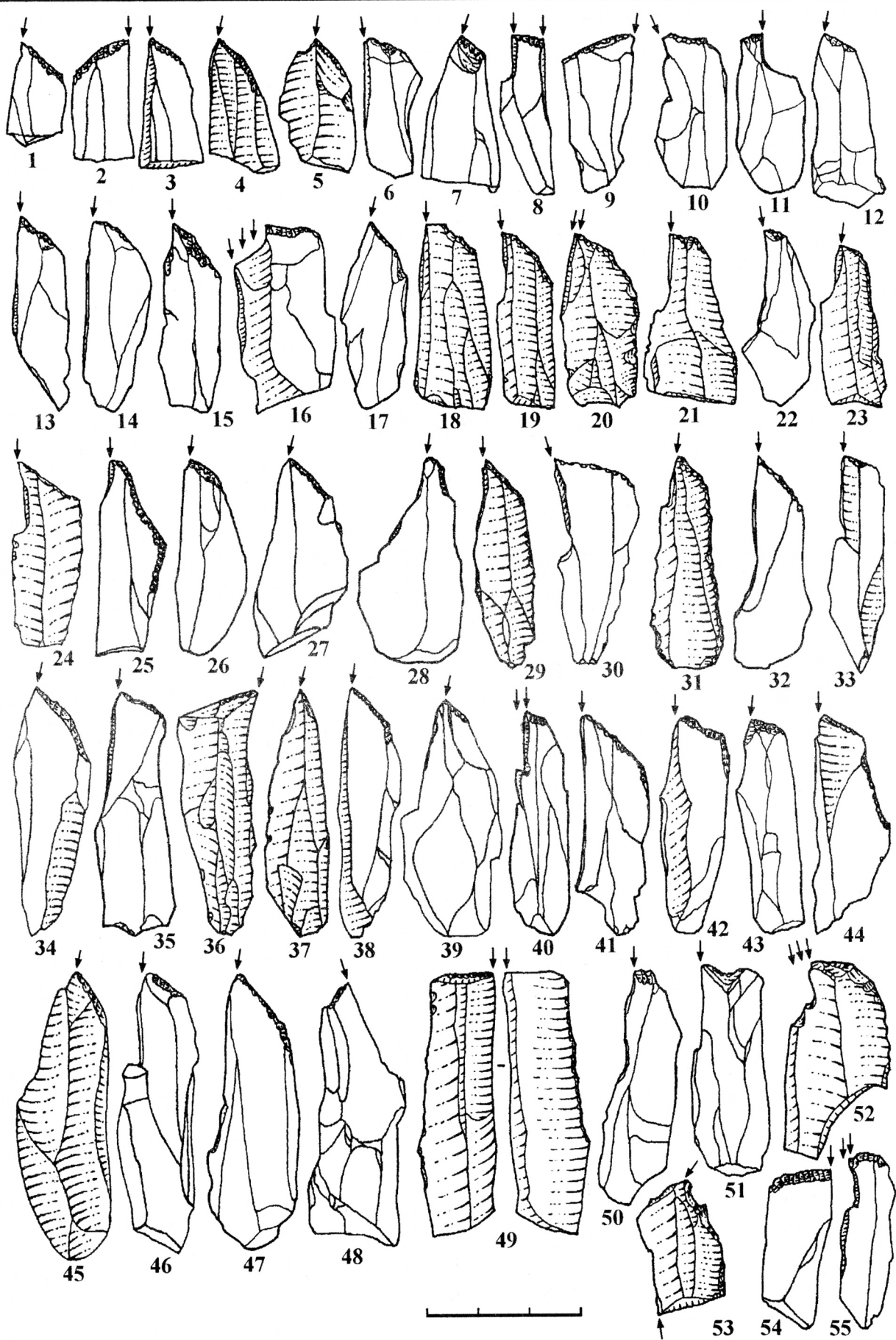

Рис. 3. Крем'яні різці.
Fig. 3. Flint burins.

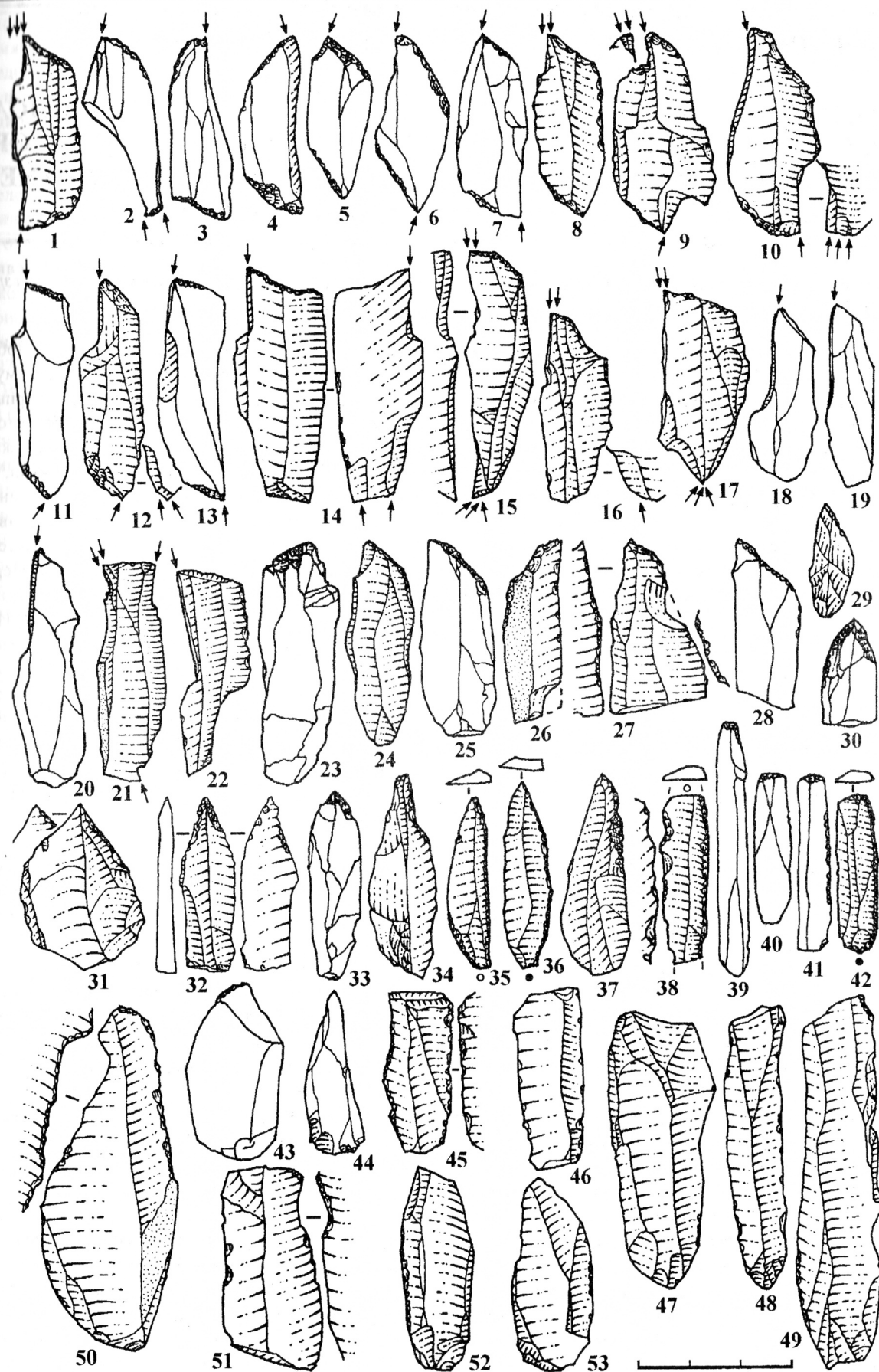

Рис. 4. Крем'яні вироби: різці (1–22), мікроліти та вістря (23–30, 35–42), проколки (31–34), відщеп ретушований (43), відщеп платівчастий (44), платівки ретушовані (45–53).

Fig. 4. Flint tools: burins (1–22), microliths and points (23–30, 35–42), borers (31–34), retouched flake (43), atypical blade (44), retouched blades (45–53).